

ГЛАВА СЕДМА

СЪБИТИЕТО ВЪ МАРСИЛИЯ

СРЪБСКИ И ХЪРВАТСКИ МНЕНИЯ ЗА КАРАГЕОРГЕВИЧИТЪ И РЕЖИМИТЪ ИМЪ

Понастоящемъ — като пиша тия редове — на Балканитѣ остана само една монархия — гръцката. Ако не бѣше ефикасната външна помощ отъ различно естество, съмнително е дали и тя би останала. Впрочемъ, въ Гърция презъ това столѣтие нѣколко пѣти вече се смѣняватъ републиката и монархията.

Ако има, обаче, въ Югоизточна Европа държава, кждето народътъ — при пълна демокрация и свободно гласуване — сигурно би премахналъ трона, това е „Югославия“. Много нѣщо, или почти всичко друго, въ тая държава комуниститѣ прокараха противъ волята на народа. Но що се отнася до премахването на монархията — това положително е въ съгласие съ волята на огромното мнозинство отъ тамошното население. По което и да е време между дветѣ свѣтовни войни резултатътъ би билъ сжщиятъ, ако се прибѣгне до плебисцитъ по тоя въпросъ.

Излишно е да се запитваме защо е така. Който внимателно се е върѣлъ поне само въ това, що изнасямъ въ моитѣ спомени до сега, смѣталъ би за непотрѣбно такава запитване. Тѣй изобилни сж злинитѣ, които върховната държавна управа нанасяше надъ народитѣ въ Югославия; тѣй очевидно е намѣрението за самото изкореняване на самобитността на повечето отъ тѣзи народности — и то, на първо мѣсто, чрезъ даваната отъ горе, отъ самия кралъ, директива . . .

Поробенитѣ народности си бѣха казали отдавна мнението за кралъ Александъръ. Казала си бѣ мнението и наша Македония, и то — още въ 1912-1913 година. Който иска да го почувствува, нека прочете страницитѣ на Карнегиевата анкетна комисия. Нека читателътъ си спомни за времето, когато имаше на лице само Сърбия, а не голѣма Югославия: случая като убийството на учителя Лютвиевъ въ Прилепъ, защото въ наздравницата си предъ сръбски офицери споменалъ името на съюзника имъ — българския царъ; случката съ Миланъ Пурчевъ въ с. Живинѣе, комуто искатъ да даде списъка на ония селяни, които той смѣта като най-добри българи въ селото му — и който е принуденъ да застреля трима души сърби, а на края и себе си; случката съ българина-търговецъ Петрушъ Колевъ въ Куманово, който е принуденъ съ секира да убие сръбския поручикъ Животинъ Милковичъ, задето последниятъ настоявалъ да спи съ дъщерята на Колевъ.

Но, дълги дни и нощи би трѣбвало да чете читателътъ трагичнитѣ, унижителни, невѣроятни примѣри за сръбскитѣ злодеяния въ Македония, ако бихме рекли и ако бѣ възможно да ги изброимъ едно по едно. Сърбитѣ третираха македонскитѣ българи горе-доле така, както бѣха третираны негритѣ отъ ония господа, които нѣкога по Африка съ ласо сж ги ловили и продавали презъ океана за черна работа. Разликата бѣ тази, че Бѣлградъ не искаше да ни праща презъ океана, а да ни посърби чрезъ всички сръдства, та да станѣла по-голѣма сръбската нация . . .

Колко много биха могли да разкажатъ и хървати, и албанци, и черногогорци, и босненски мюсюлмани, и румъни, и унгарци, и нѣмци за режима, начело на който стоеше кралъ Александъръ, членъ отъ династията на Карагеоргевичитѣ! Азъ не зная вѣрно ли е това, което отъ много хора съмъ слушалъ, че потеклото на тази династия било циганско. Шумадия има твърде много цигани, наистина.

Умѣстно ми се вижда да дамъ тукъ свидетелството поне на единъ

виденъ сърбинъ за тая династия. Той е г. д-ръ Миланъ М. Стоядиновичъ, който въ течение на около четири години бѣ министъръ-председателъ на Югославия, до самото избухване на Втората свѣтовна война. Даннитѣ взимамъ отъ неговата книга, печатана въ Буеносъ-Айресъ презъ 1963 г., за която и другаде споменавамъ.

На страница 716 въ споменитѣ си г. Стоядиновичъ ни рисува лика на принцъ Павелъ, който стана регентъ следъ загиването на кралъ Александъръ. За обществото Павелъ минаваше като много изтънченъ, западно възпитанъ, кроткъ и културенъ човѣкъ. Ето какво точно ни казва дори за него г. Стоядиновичъ:

„Онѣзи, които не познаватъ отблизо княза-намѣстникъ, могатъ да се заблудятъ поради неговата външна угладеностъ, тихия начинъ на говора му, слабия физически изгледъ, и ще се запитатъ:

— Възможно ли е този сжщиятъ Павелъ, за постигане на свои цели да прибѣгва и до убийство?

На този въпросъ еднѣжъ той самия отговори:

— Ние Карагеоргевичитѣ неохотно газимъ въ кръвь, но ако нѣма другъ изходъ . . .

Това сж негови думи, казани въ разговоръ съ Миланъ Ачимовичъ**.

Г-нъ Стоядиновичъ продължава:

„Наистина, историята говори какъ Георги Петровичъ, когото турцитѣ сж нарекли Карагеорги, т. е. „Черния Георги“, основателъ на династията на Карагеоргевичитѣ, е билъ „напраситъ“** и склоненъ, като е разсърденъ, да убие противника. Него съевременно сж обвинявали противницитѣ за разни злоупотрѣбления съ власть. Така еднѣжъ сж писали на руситѣ, че Карагеорги е „тиранинъ“; че е заграбилъ властта надъ страната и народа; че е избилъ много заслужили хора . . .; че никой не е сигуренъ за живота, имота и честта си; че отъ него, като отъ човѣкъ, който е убилъ баща си и обесилъ своя братъ, не може да се очаква никакво добро за страната и народа.“***

Интересни, характеристични сж описанията, които г. Стоядиновичъ дава**** и за опита на върховнитѣ власти въ Югославия да убиятъ самия него, следъ като бѣше съборенъ отъ власть и интерниранъ отъ едно село въ друго въ Шумадия. Не се спирамъ на причинитѣ за неговото събаряне отъ власть, които изглеждатъ сжщо доста чудновати. Независимо, че мотивътъ билъ ужъ неговото нежелание да уреди хърватския въпросъ, той твърди, че по срѣдата стоятъ главно личнитѣ неразположения на принцъ Павелъ и неговата съпруга принцеса Олга. Тѣ били искали да отнематъ престола на малолѣтния кралъ Петъръ II, като за тая целъ трѣбвало да бжде обявенъ като недоразвитъ. Стоядиновичъ отказалъ да даде поддрѣжка на принца въ тия му намѣрения. А прибавили се къмъ това и горчиви чувства у принцъ Павелъ, задето нашироко по Бѣлградъ се заприказвало за нѣкаква тайна любовна връзка между принцеса Олга и Стоядиновича. Последниятъ отблѣсква тази измислица съ възмущение.

Обаче той поддържа, че следъ втората голѣма война въ чужбина

* Ачимовичъ е бившъ градоначалникъ на Бѣлградъ.

** „Напраситъ“, бихъ го превелъ съ турската дума серсемиъ, или съ латинската „агресивенъ“.

*** Г-нъ Стоядиновичъ цитира „История политичкихъ странака и струя у Срѣбии“ (стр. 44 и 45) отъ Яша Продановичъ.

**** Виджъ стр. 710—716 на споменатата негова книга.

се е снабдилъ и съ писмени доказателства, че е било сериозно замислено да бжде убитъ.

Единъ отъ хората, които е трѣбвало да проведатъ плана за убийството, билъ Бранко Чубриловичъ, народенъ представител отъ земеделската сръбска партия, отъ Босна; той е билъ министъръ въ правителството Цвѣтковичъ—Мачекъ; по-късно се върналъ въ комунистическа Югославия. Въ Баня-Лука Чубриловичъ говорилъ на интимнитѣ си приятели: „Князътъ желае да бжде убитъ Стоядиновичъ“. По това говорилъ и на подбана, който отхвърлилъ да съдействува въ такова злодеяние. Почти веднага следъ това този подбанъ, именуемъ Петъръ Цвѣтковичъ, е билъ поставенъ въ пенсия, а е очаквалъ повишение. Съобщилъ, обаче, всичко на приятеля си Божа Максимовичъ, министъръ на просвѣтата, който отъ своя страна писалъ до министъра на Двора Античъ, завършвайки писмото си съ тѣзи думи: „На това престѣпление трѣбва да се попрѣчи, а азъ лично не желая да бжда членъ на правителство, което се занимава съ политически убийства“. На другия денъ бѣлградското радио съобщило, че е уважена оставката на Божа Максимовичъ; а той не е билъ подалъ никаква оставка . . .

Следъ войната, въ Ню-Йоркъ, като е станало дума за тази случка, Максимовичъ казалъ предъ д-ръ Бранко Пешелъ: „Азъ тогава спасихъ живота на Милана“.

Следъ туй споменатиятъ Чубриловичъ се опиталъ да спечели за плана си околийския началникъ въ Баня-Лука, Миодрагъ Богдановичъ. Чубриловичъ искалъ щото да бжде само потвърдено отъ околийския началникъ, че Стоядиновичъ е извършилъ самоубийство; и обяснилъ, че за тая цель другитѣ мѣрки сж взети, и че Стоядиновичъ ще бжде премѣстенъ въ единъ усамотенъ манастиръ. Прибавилъ и предъ Богдановича, че се касае до едно желание на принцъ Павелъ. Но предложението е било отхвърлено и отъ този чиновникъ. И той, както и споменатия по-горе Петъръ Цвѣтковичъ, сж дали писмени изложения върху всичко презъ време на войната, когато могли вече свободно да кажатъ истината, безъ страхъ, че ще имъ бжде отмѣстено.

Подробности относно намѣрението за физическа ликвидация на Стоядиновича били узнати отъ негови близки, между които е билъ братъ му, а сжщо тѣй д-ръ Душанъ Летица, Джуро Котура и д-ръ Федоръ Никичъ, помощникъ на Божа Максимовичъ въ министерството на просвѣтата. Братътъ на Стоядиновичъ се явилъ при министъра на Двора Античъ и му заявилъ:

— Знайте, че ако се случи каквото и да било на моя братъ, Вие лично и князъ Павелъ, както и неговото семейство, ще бждете отговорни. Когато и да било нѣкой отъ насъ ще ви плати.

Съпругата на Миланъ Стоядиновичъ се погрижила да даде по възможность по-широка гласность на замисленото злодеяние, и въ страната и въ чужбина, за да бжде то осуетено. Нейната сестра, Йованка Чолакъ—Античъ, посетила аташето за печатъ въ германската легация въ Бѣлградъ, д-ръ Берге—Хрибовшекъ, и го осведомила, като представила и писмени изявления на видни личности като д-ръ Душанъ Летица, бившъ министъръ на финансиитѣ; дългогодишния народенъ представител протоиерей Душанъ Суботичъ и запасния полковникъ Живко Стефановичъ.

Д-ръ Берге осведомилъ нѣмския министъръ въ Бѣлградъ Фонъ Хееренъ. А министърътъ отъ своя страна осведомилъ въ Берлинъ Фонъ Рибентропъ. Получило се нареждане отъ Берлинъ да бждатъ направени официални постѣпки лично предъ принцъ Павелъ, като му се обърне внимание върху плана за убийството.

Нареждане за подобна постѣпка предъ принца е получилъ, отъ

италианския министъръ на външнитѣ работи графъ Чано, и представителя на Италия въ Бѣлградъ.

Стоядиновичъ изказва убеждението си, че е останалъ живъ само

Владо Черноземски

защото не сж намѣрили подходящитѣ лица за извършване на злодеянието; и отъ друга страна, благодарение на нѣмско-италианската дипломатическа намѣса. Той пише изрично, че е съборенъ отъ власть

задето отклонилъ да участвува въ мрачния планъ за отнимане престола въ полза на принцъ Павелъ; но се запитва защо принцътъ е пожелалъ да го лиши отъ животъ? Той счита абсолютно изключено, че убийството му е кроено безъ знанието на княза.

Но срещу Стоядиновича е направенъ и другъ, съвсемъ публиченъ опитъ да бжде убитъ, и то въ самата Народна скупщина — на 6 мартъ 1936 г., когато бѣше министъръ-председателъ. И това подробно описва въ цѣла глава въ споменитѣ си.

Така че, не само при убийството на Сѣепанъ Радичъ сж гърмѣли револвери въ сръбския парламентъ.

Следъ като депутатътъ Дамянъ Арнаутовичъ отправилъ разни забележки отъ галерията срещу говорещия на трибуната Стоядиновичъ, последниятъ му извикалъ:

— Ако желаете да се намѣсвате, Вашето мѣсто, г. народни представителю, е тукъ доле, въ депутатскитѣ пейки, а не горе въ вестникарската ложа!

Следъ това Арнаутовичъ се явилъ въ заседателната зала и продължилъ съ своитѣ прекъсвания на оратора и забележки. Очевидна била целта му да попрѣчи на министъръ-председателя мирно да довърши своето експозе. Депутатитѣ край него се опитали да го успокоятъ и вразумятъ, като единъ даже му подхвърлилъ, че е пиянъ и е по-добре да отиде въ кжши да спи. Стоядиновичъ описва какво е станало нататкъ*:

„Въ тоя моментъ Арнаутовичъ стана отъ мѣстото си, излѣзна отъ пейката и съ бързи стѣпки се упжти къмъ трибуната, на която азъ стоехъ, и на разстояние отъ петъ метра извади съ дѣсната си ржка отъ лѣвия вътрешенъ джебъ на палтото си, единъ револверъ отъ голѣмъ калибъръ, насочи го къмъ менъ съ думитѣ:

— Сега ще ви кажа, мангупи, кой е вашия Богъ!

Но преди да успѣе да потегли револвера, съ свѣткавична бързина скочи младиятъ народенъ представителъ Стоянъ Димитриевичъ и, съ силенъ ударъ подъ лакъта му, повдигна неговата ржка. Така, първиятъ изстрелянъ куршумъ мина надъ главата ми, единъ и половина метъръ високо, както по-късно прецизно се установи отъ изследването на техническата полиция. За мигъ покрай Стоянъ Димитриевичъ се намѣриха Новица Поповичъ и Джура Чеповичъ, единиятъ отъ които мина задъ гърба му и го сграби съ ржцетѣ си презъ гърдитѣ му, докато другиятъ хвана дѣсната му ржка, въ която държеше револвера, и го принуди да промѣни посоката на стрелянето: така че вториятъ и третиятъ куршумъ сж ударили подъ краката ми.

Когато Арнаутовичъ излѣзна отъ пейката и тръгна къмъ мене, азъ — естетсвено — спрѣхъ да говоря, и наблюдавахъ какво той прави. Щастието ми бѣ въ туй, че той не претърча онѣзи последни петъ метра до мене, тѣй като нищо не му пречеше, и не изстреля всичкитѣ три куршума отъ непосредствена близостъ. Той се бѣше спрѣлъ и азъ можахъ точно да видя какъ бръкна въ джоба си да вади револвера. Това изваждане на револвера и прицеляване къмъ мене, макаръ и да стана съ голѣма бързина, изглеждаше ми тогава, че трае цѣли минути. Видѣхъ, че иска да стреля и въ оня моментъ, спомнямъ си, презъ главата ми минаха две мисли: „Нима това не виждатъ другитѣ, за да му попрѣчатъ?“, и сетне другата мисълъ: „Пакъ единъ голѣмъ скандалъ съ стрелба въ нашата Народна скупщина“ . . .

— Бидейки азъ спортистъ, като ловець и боксьоръ, хладно фик-

* Стр. 382 въ споменитѣ на Стоядиновичъ „Ни ратъ, ни пактъ“.

сирахъ Арнаутовича и следъхъ неговитѣ движения. Това бѣше, наистина, гледане смъртта въ очитѣ. Съ прицелването той постъпваше по всички правила на военното изкуство. Насочи револвера срещу мене, като започна да се цели надъ главата ми, и спущаше вертикално револвера отъ главата къмъ гърдитѣ. Види се, билъ е упражненъ отъ страна на специалисти. Въ онзи моментъ, като преценихъ, че продължителната линия на револверната цевъ ще достигне точно височината на главата ми, азъ съвсемъ хладно и спокойно спуснахъ дѣсния ми кракъ на едно стъпало по-доле отъ ораторската трибуна, смѣтайки, че така куршума ще погрѣши поне съ половинъ метъръ и че между-временно други ще се намѣсятъ. Ударътъ по ржката на атентатора отъ страна на депутата Димитриевичъ направи, както споменахъ, диференцията не половинъ, а метъръ и половина.

Веднага следъ първия изстрелъ Арнаутовичъ бѣше вече заобиколенъ отъ страна на огорченитѣ народни представители, които съ юмруци го удряха по главата и му скубѣха коситѣ. Председателятъ на Скупщината Чиричъ веднага прекъсна заседанието и повика полицията . . .

Възъ основа на фотографиитѣ, които въ тоя моментъ журналиститѣ сж направили отъ своята галерия, можеше да се види какъ, следъ първия изстрелъ, всичкитѣ министри сж се скрили подъ министерскитѣ пейки. Виждаше се само дебелия и широкъ грѣбъ на д-ръ Корошецъ, който не е могълъ да се смѣсти въ тѣсния просторъ между пейкитѣ.

Веднага следъ свършеното заседание прибрахъ се у дома си, и поведохъ на обѣдъ нѣколко близки сътрудници, коментирайки случката. Още докато седѣхме на трапезата съобщиха ми, че сж пристигнали княза и княгинята да ме посетятъ. Князътъ лично е шофиралъ и сж дошли безъ никаква охрана, както князътъ имаше обичай да прави. И двамата бѣха подъ прѣснитѣ впечатления и много възбудени. Разказахъ имъ нѣкои подробности въ връзка съ атентата. Князътъ забеляза:

— Всичко това е дѣло на Петъръ Живковичъ.

— Това ще установи следствието — отговорихъ спокойно. За сега нѣмаме никакви доказателства въ тая посока.

— Какъ не! — продължи князътъ. Той настояваше да го приема точно въ 10 часа и уморяваше ме надълго и нашироко съ военни въпроси, които не ме толкова интересуваха. Нѣколко пѣти се връщаше назадъ върху минали вече въпроси. Дойде точно въ 10 и се задържа и следъ 11 часа . . .

— То не е достатъчно доказателство — забелязахъ.

— Чакайте. Когато сте телефонирали въ 11 и половина, Петъръ бѣше все още при мене. Излѣзнахъ въ съседната зала, на директния телефонъ, и като се върнахъ, генералътъ ме запиталъ: „Живъ ли е?“, на което азъ му отговорихъ: „Да, хвала Богу. Куршумитѣ сж погрѣшили“ . . . Въ първия моментъ не обърнахъ внимание отъ къде знаеше той кой ме е викалъ на телефона и за какво се е касало, а най-малко, че преди нѣколко минути е билъ извършенъ атентатъ срещу Васъ . . .

— Да, съгласихъ се, това е наистина силно указание. Той е билъ премного нетърпеливъ и не е могълъ да овладѣе възбудението си.

— Ето, виждате — каза княза — искалъ е на всѣка цена да бжде покрай мене и въ случай, че атентатътъ успѣеше, да наложи волята си . . . Отговора ми прие съвсемъ гладко, прибра книгата си и бързо се изгуби. Той сега сигурно нѣщо крои. Трѣбва да му се попрѣчи.

— Да, да! — съгласи се бързо княгиня Олга. Всичко това той е

нагласилъ заедно съ кралица Мария. Трѣбва нѣщо да се предприеме.“

Следъ туй разговорътъ между княза и Стоядиновичъ продължава относно онова, което трѣбва да се стори. Князътъ настоява да бжде веднага арестуванъ генералъ Петъръ Живковичъ. Стоядиновичъ забелязва, че при единъ процесъ не е удобно самиятъ князь да се явява като свидетелъ; а вѣнъ отъ туй, Живковичъ ще отрича онова, което князътъ ще каже за чутото при аудиенцията отъ самия Живковичъ. Князътъ и княгинята сж се боели да не би тоя генералъ да извърши нѣкой превратъ. Тѣ сж били въ лоши отношения съ кралицата-майка Мария и еднакво убедени, че Живковичъ е преданъ на нея. Затова князътъ казалъ сериозно и следнитѣ думи на Стоядиновича*:

„Има още единъ начинъ да се попрѣчи на Петъръ въ намѣренията му. Вие трѣбва нѣщо да му нагласите“ . . . (на сръбски „спакуйте“). Вие сте го замѣнявали за нѣкое време на поста воененъ министъръ и сигурно сте забелязали нѣщо, което би могло да послужи като поводъ за арестуване . . .

Бѣхъ много изненаданъ отъ това предложение на князь Павелъ. А работата бѣше двойно нежелателна. Отъ една страна недостойно е за носителя на кралската властъ да предлага „спакованье кривице“ (съчиняване на виновностъ), а и обидно за мене, неговиятъ представителъ, да приема такава роля.“

Тъкмо тукъ е мѣстото да си припомнимъ какво бѣше писалъ Св. Прибичевичъ въ книгата си „Диктатурата на кралъ Александъръ“ за единъ разговоръ, воденъ между съпругата на Александъръ, Мария, и нейната майка — румънската кралица. Този разговоръ е билъ съобщенъ на Прибичевича отъ г. Крамеръ, словенецъ, министъръ безъ портфейлъ въ Бѣлградъ около 1933 г. А на Крамеръ разговорътъ помежду кралицитѣ е билъ съобщенъ отъ лице, което е присѣтствувало, когато той е воденъ.

Кралицата Мария казала предъ майка си, че съ единия се свършило вече (думата била за Стѣпанъ Радичъ — б. н.), и оставало да се премахне и другия, т. е. Св. Прибичевичъ.

Отъ своя страна пѣкъ румънската кралица изказала на дъщеря си безпокойството, задето и въ Румъния се надигали обществени сили, които не се харесвали на династията.

Нашироко въ Югославия се разправяше какъ при единъ разговоръ съ Св. Прибичевичъ кралътъ, разядосанъ, се надигналъ да го удари; но че и самиятъ Прибичевичъ взелъ съответната поза за контраударъ, чрезъ което избѣгналъ унижението, което изглежда по-скоро унизително за самия кралъ.

Самъ Прибичевичъ не е скривалъ въ своитѣ писания упорититѣ си словесни сблъсквания съ краля.

Въ Югославия сжщо така е всеизвестно, че стариятъ държавникъ на Сърбия Никола Пашичъ, „създателтъ“ на Югославия, се е поминалъ скоропостижно следъ една аудиенция при краля, който се отнесълъ къмъ него крайно грубо.

Г-нъ Стоядиновичъ разказва и следното:

„За нѣкои други убийства отъ политическо естество въ XIX и XX в., се вѣрва, че сж извършени съ знанието или въ споразумение съ нѣкой членъ на тази династия.

Но, оставяйки настрана историята, Ачимовичъ е ималъ случай,

* Стр. 386 на сжщата книга.

въ течение на своята работа съ княза-намѣстникъ лично да се увѣри, че онѣзи княжевски думи не сж празни фрази; но че наистина той, понѣкога, сериозно помислюва и за такива срѣдства.

На мене сж познати два случая, кждето, поради интервенция на княза, се касаеше за извършване на политически убийства.

Първиятъ случай е съ Ванчо Михайловъ, шефъ на Българската революционна организация . . . Идеята да бжде той „ликвидиранъ“ е дошла — споредъ моитѣ сведения — отъ Цека Джорджевичъ, висшъ полицейски чиновникъ, който едно време бѣше на служба въ нашата легация въ София. Тамъ, а по-късно и въ Бѣлградъ, на Джорджевича много работа е създавалъ Ванчо съ своята акция въ Македония. За да се освободи отъ тая неблагоприятна работа, съкрушаването на Ванчовата дейность, на Цека* е изглеждало като най-радикално срѣдство ликвидацията на Ванчо Михайловъ.

— Трѣбва змията да се удари въ главата — говорѣше Цека — и тая теория най-сетне е успѣла да намѣри привърженици и въ срѣдата на княза, па и въ самия него.

Така е било поржчано на д-ръ Корошець „отъ високо мѣсто“ да приеме и изслуша Цека Джорджевича.

Когато Цека е изнесълъ своя планъ, щото платенъ агентъ да извърши убийството на Ванчо при едно пътуване на последния въ една чужда страна, д-ръ Корошець се замислилъ за мигъ и казалъ:

— Като министъръ на вътрешнитѣ работи напълно схващамъ, че понѣкога и такива срѣдства сж потрѣбни; но като духовно лице абсолютно не мога да се съглася съ това; затуй, моля Ви, недейте ми говори другъ пътъ за нѣкакво убийство. Не изговаряйте тази дума предъ мене! Но просто ми кажете, че за известни Ваши служебни работи имате нужда отъ съответната сума пари, и азъ ще Ви я поставя на разположение, безъ да Ви питамъ повече за какво ще послужи тя

Цека е билъ въодушевенъ отъ този отговоръ, резултатъ на едно много гѣвкаво и наистина гениално разграничение между длъжността на министѣра и съвѣстѣта на църковния великодостоиникъ.

По-късно, обаче, Ванчо е успѣлъ да се изгуби въ чуждитѣ страни; наемниятъ убиецъ не е могълъ да намѣри дирята му. Така д-ръ Корошець е излѣзналъ предъ лицето на Господа съ единъ грѣхъ по-малко на душата си.“**

Вториятъ случай, за който г. Стоядиновичъ пакъ подробно разказва, се отнася до хърватския общественикъ д-ръ Бранко Йеличъ, който се е намиралъ като емигрантъ въ Берлинъ и тамъ е упражнявалъ професията си, като младъ лѣкаръ. Но понеже Йеличъ е отивалъ въ американския континентъ да организира тамошнитѣ хървати за борба срещу бѣлградската политика, името му е било добре записано отъ сръбската полиция. Стоядиновичъ казва, че не е отдавалъ никакво значение на слуховетѣ за нѣкакво евентуално нападение върху Югославия отъ страна на доброволци, които въ чужбина билъ събралъ д-ръ Йеличъ. Но все пакъ поискалъ отъ германското правителство да бжде арестуванъ. Тогава, начело съ Стоядиновичъ, Югославия бѣше въ много добри отношения съ властѣта на Хитлеръ.

Въ затвора, обаче, д-ръ Йеличъ обявилъ гладна стачка. И заради

* Цека (Цвѣтанъ) Джорджевичъ бѣше много известенъ въ България шефъ на сръбския шпионажъ.

** Приповтаряме това, макаръ да е казано въ книга трета съ мои спомени. Приповтаряме го, защото и то се явява като приносъ къмъ характеристиката на сръбската династия, така образно рисувана отъ г. Стоядиновичъ.

това единъ день нѣмскиятъ генераленъ консулъ Францъ Нойхаузенъ се явилъ при Стоядиновича и му казалъ, по нареждане на Райхсмаршала Гьорингъ:

„Ако Вие и по-нататъкъ настоявате Йеличъ да се държи въ затвора, желанието Ви ще бжде изпълнено. Само че райхсмаршалътъ желае да Ви известя, че ако д-ръ Йеличъ умре поради гладуването, първиятъ вѣнецъ, който ще бжде положенъ на неговия гробъ, ще носи подписа на маршалъ Гьорингъ.“

Стоядиновичъ отговорилъ, че Йеличъ може да бжде освободенъ, но да се направи невъзможна всѣкаква негова дейность противъ Югославия на германска територия. Тукъ Стоядиновичъ разказва дословно:

„Между туй князь Павелъ, не знамъ възъ основа на чии сведения, дошелъ до заключение, че д-ръ Йеличъ трѣбва да бжде ликвидиранъ; и директно се намѣси въ този случай. Той не само реши да иска съгласието на нѣмскитѣ власти за своето намѣрение, но и тѣхното съдействие.

Единъ день Ачимовичъ, по това време градоначалникъ, ми каза:

— При мене бѣше Нойхаузенъ, нѣмскиятъ генераленъ консулъ, и ми събщи, че е билъ повиканъ отъ княза-намѣстникъ, който му е искалъ щото нѣмцитѣ да ни предадатъ д-ръ Йелича; а ние, при транспорта му съ аеропланъ, да го „ликвидираме“ по нѣкакъвъ начинъ. . .

— А какво каза при това Нойхаузенъ?

— Човѣкътъ бѣше слисанъ. Не е знаелъ какво точно да отговори на княза. Но понеже князътъ му е споменалъ да се споразумѣе съ мене за изпълнението, Нойхаузенъ се заловилъ за тия думи и казалъ, че ще разговаря съ мене

— А какво мисли самиятъ Нойхаузенъ? — запитахъ.

— Той ми каза, че това е за него абсолютно неизпълнимо искане. Слушалъ е за д-ръ Йеличъ само най-добри работи; че е отличенъ лѣкаръ, че върши работата си въ една болница. „Но че застѣпва хърватскитѣ националистически идеи, не може за насъ това да бжде никаква причина да го лишаваме отъ животъ“, каза Нойхаузенъ. — „Цѣлото наше движение се основава на национализма“.

— А какво мислите Вие? — запитахъ Ачимовича.

— Работата е наистина отъ много деликатно естество

— Сжщото това мисля и азъ и Ви моля — казахъ съ сериозенъ тонъ — да не се впускате въ такива авантюри. Ако успѣемъ да ни предадатъ Йелича, той ще бжде изведенъ предъ сждъ за защита на държавата, който ще каже присждата си. Въ никой случай не можемъ да си служимъ съ терористическитѣ методи като тѣхъ.“

Тукъ Стоядиновичъ би трѣбвало малко да се корегира, защото съ тероризъмъ, и то въ баснословни размѣри, си служи именно Бѣлградъ; а „другитѣ“, т. е. поробенитѣ само се защищаватъ, доколкото могатъ. Ето че самиятъ той, т. е. г. Стоядиновичъ ни рисува като терористъ и самия князь Павелъ. И заключава своя разказъ, на стр. 719 въ споменитѣ си съ следнитѣ думи:

„Като съмъ наблюдавалъ какъ въ високото общество князътъ изглежда благъ като момиче и питомъ като гължбъ, винаги се сещахъ за Шекспировия „Макбетъ“ — какъ Леди Макбетъ съветва своя мжжъ — когато той се решилъ на кралеубийство, — казвайки му приближително: „Твоята ржка и езикъ трѣбва да бждатъ невинни като цвѣте, но съ змия подъ него“.“

Това ни разправя Стоядиновичъ, министъръ-председателятъ на Югославия, за принцъ Павелъ; а какво ли би могълъ да ни разкаже за самия кралъ Александъръ, който по изгледъ никакъ не приличаше на момиче и на гължбъ, а по нрави всички го описватъ така, както г-нъ Стоядиновичъ по-горе ни припомни за основателя на династията, Карагеорги?

Указанията за манталитета на хората отъ кралския домъ, т. е. на тия, които разпореждаха съ всичко въ Югославия, дадени отъ националиста, по-скоро шовиниста д-ръ Стоядиновичъ, вѣренъ ученикъ на Н. Пашичъ, както той самъ се изтъква, сж повече отъ красноречиви.

Ако съ юмури се разправя самия кралъ; ако грубото му невѣзпитание се отразява върху живота на Пашича, който има може би първата заслуга за довеждане на престола династията на Карагеоргевичитѣ; ако князь Павелъ и съпругата му сж увѣрени че кралицата-майка Мария, въ съгласие съ генералъ Пера Живковичъ, насочватъ убиецъ срещу Стоядиновича въ самия парламентъ; ако отъ своя страна принцъ Павелъ сетне насочвалъ убийци срещу самия Стоядиновичъ; ако недвусмислено е обвиняванъ самия кралъ за убийството на Радича и други депутати въ парламента; ако кралицата изказва задоволство, че е убитъ Радичъ и чака сжщата участъ за Прибичевича, — всѣки може да разсжди възможно ли е тия короновани, или близки до короната хора, да нѣматъ отговорностъ за злодейскитѣ режими, подъ които пѣшкаха десетилѣтия подъ редъ народноститѣ въ Югославия? Отъ кралския дворецъ човѣкъ трѣбва да слѣзне до деянията на безотговорнитѣ жандари, детективи, жупани, държавни банди по Македония, Косово, а сетне Хърватско и други области въ държавата, за да си представи патилата и униженията, на които е билъ изложенъ народа.

И ако така сж обрисувани най-високитѣ срѣди въ Бѣлградъ отъ страна на единъ човѣкъ като Стоядиновичъ, какво биха казали срѣдитѣ съ по-свободолюбиви разбирания срѣдъ самото срѣбство?

Излишно е да се питаме въ името на кои основни идеи, на коя морална догма принцъ Павелъ внушава убийството на българина Иванъ Михайловъ, или на хърватина д-ръ Йеличъ. Като бѣлъ день е ясно, че тия хора, и много като тѣхъ, сж защищавали само правата и свободата на своитѣ народи, докато срѣбската династия или нейнитѣ последователи сж поробвали тѣзи и други народи. Разликата е колкото отъ небето до земята. Колко сж безчовѣчни, лишени отъ право и честъ деянията на срѣбскитѣ шовинисти, казалъ го е въ Бѣлградъ и германскиятъ консулъ, комуто отъ принцъ Павелъ е предлагано да се отнима живота на единъ хърватски родолюбецъ.

Следъ всички тия разкази, излѣзнали изподъ неговото перо, доста чудно се явява, че въ своята книга г. Стоядиновичъ е нарекълъ България „земя на конспирациитѣ“. Така я е нарекълъ въ връзка съ опита на полковникъ Дамянъ Велчевъ да извърши втори превратъ въ България, следъ като бързо се бѣ провалилъ преврата му отъ 19 май 1934 година и последвалиятъ го режимъ, означенъ и отъ Стоядиновича като много непопуляренъ.

По-точно и основателно е тъкмо Сърбия да бжде наречена земя на конспирациитѣ. Доводи? Тѣ сж премного, за да ги изброяваме всички. И самитѣ преврати на Дамянъ Велчевъ — единиятъ успѣлъ презъ май 1934 г., а другиятъ провалилъ се още като опитъ нѣколко месеци покъсно, сж въ сжщностъ най-много дѣло на Сърбия. Не напразно Дамянъ Велчевъ въ Бѣлградъ се установи, следъ като се провали деветнадесетомайскиятъ му превратъ. Че нали самъ Стоядиновичъ надълго описва въ сжщата своя книга какъ Дамянъ Велчевъ отъ срѣбски офицеръ е доведенъ отъ Бѣлградъ до границата край Царибродъ, за да извърши

втория си превратъ? . . .

Че Сърбия е земя на конспирациитѣ ни сочатъ и двата опита да бжде убитъ самия Стоядиновичъ, по внушения и на най-отговорнитѣ фактори въ Бѣлградъ. Това ни показватъ кралейубийствата, съ които Сърбия е така добре позната въ свѣта. Убитъ бѣше съ сѣкира и Карагеорги, който прѣвъ подигна възстание срещу турцитѣ и основателно може да се счита като освободителъ — създателъ на нова Сърбия отъ миналото столѣтие.

Не е ли държава на конспирациитѣ тъкмо тази, въ чийто парламентъ се стреля отъ страна на депутати и се избиватъ други депутати, между които истински народни водачи като Ст. Радичъ?

Да припомнимъ ли и за Сараевския атентатъ, чиито нишки водятъ въ Бѣлградъ, и който даде поводъ за Първата свѣтвна война? Да припомнимъ ли и застрелването, чрезъ инсталиранъ процесъ, на полковникъ Драгутинъ Димитриевичъ (Аписъ), въ което се преплитатъ и лични смѣтки на сръбската династия, която и Аписъ до голѣма степенъ бѣ поставилъ на престола?

Закржглена погрѣшка е да се назовава България, а не Сърбия, земя на конспирациитѣ. Друга непростима грѣшка, и нѣщо повече, е извършилъ г. Стоядиновичъ — както правятъ всички сръбски шовинисти, — че съвършено е отбѣгналъ въ книгата си да опише какъвъ страшенъ режимъ бѣше въведенъ въ Македония, Косово, Хърватско и прочее отъ страна на бѣлградскитѣ агресори.

Сърбия бѣ, значи, и си остава земя на конспирациитѣ не срещу отдѣлни личности, но срещу цѣли народи. И за самия Стоядиновичъ въ Македония славянитѣ не сж друго, освенъ сърби. Самото това вѣрване и твърдение е вече една конспирация и агресия. Доколкото е употребилъ въ книгата си израза „македонци“, той съ това име разбира винаги само сърби; така както би употребилъ за други сърби имената шумадийци, пречани, войводяни, босанци и прочее.

*

Господинъ Иванъ Мештровичъ, чието име и по-рано споменахме, разказва за разговора си съ министѣра на кралския дворъ Драгомиръ Янковичъ*. Последниятъ изповѣдалъ предъ своя събеседникъ, че е съветвалъ краля да се постигне споразумение съ хърватитѣ, макаръ даже градъ Земунъ, въ близостъ съ Бѣлградъ, но оттаткъ рѣката, да мине въ границитѣ на хърватската федеративна единица.

— Не, на такова нѣщо азъ никога нѣма да се съглася — казалъ краля. Зеръ отъ Кале Мегданъ да гледаме въ Земунъ хърватското знаме, както иска Мачекъ.**

Когато Янковичъ се опиталъ да успокои краля и да му обясни, че може да бжде фатално обявяването на кралската диктатура, за самия краля и за държавата, той му заповѣдалъ накратко: „Вървете си“; и така Янковичъ е билъ уволненъ.

— Ето, виждате защо съмъ изгоненъ. А вашитѣ хървати разправятъ, че Пуниша*** е билъ при мене преди да стреля въ Парламента срещу Радича и неговитѣ депутати.

— Но нима това не е истина, г-нъ Янковичъ?

— Формално то е истина, но не въ оня смисълъ, въ който се инсинуира. Пуниша можеше да идва и дохождаше въ двореца, когато же-

* Страница 210 въ книгата на Ив. Мештровичъ.

** Владимиръ Мачекъ наследилъ Стйепанъ Радичъ като председателъ на Хърватската селска партия.

*** Пуниша Рачичъ е, който уби Радичъ и другаритѣ му.

лаеше, и то споредъ волята му, дали отъ тукъ или презъ главната врата. Въ оня фаталенъ день не влѣзна отъ тукъ, но отъ тукъ излѣзна, безъ да ме поздрави. Това е реалната истина.

Въ думитѣ на кралския дворцовъ министъръ има неоспоримо признание, че Пуниша Рачичъ е влизалъ въ двореца като у дома си. Разбира се, въ пояса си винаги е носилъ своя револверъ, а може би и два. Имаме и признание, че точно преди убийството на Радича той е билъ въ двореца. Щомъ като не се е обадилъ, а на излизане нито е пожелалъ да поздрави дворцовия министъръ, пита се: при коя друга по-важна личностъ въ двореца може да е билъ, освенъ при краля?

Дължа да подчертая, че тѣзи нѣща ни ги разказва въ книгата си не другъ, а Мештровичъ, който много нѣща — както самъ твърди — искрено е казвалъ на краля, — но никжде въ книгата си не отбелязва нѣкакво свое лошо чувство къмъ него. Това идва само да потвърди истинността и на краткия разказъ за срещата му съ дворцовия министъръ Янковичъ.

Но г-нъ Мештровичъ е ималъ среща и съ самия краля, при която станало дума за убийството на Радичъ*. Кралтъ го запиталъ ненадейно:

— А какъ Вие преценявате смъртъта на покойния Радичъ?

— Мислите ли, Ваше Величество, за убийството на покойния Радичъ? Азъ мисля, че чрезъ Радичевото убийство сте изгубили по-голѣма битка, отколкото сте спечелили съ Кумановската.**

Тукъ кралтъ изкриви лицето си и започна да пипа ржкава на своята блуза, а следъ малко каза:

— Може би имате право.

Господинъ Мештровичъ ни разказва подробности отъ единъ свой разговоръ съ водача на пречанскитѣ сърби Свѣтозаръ Прибичевичъ.*** Нѣма никакво съмнение, че между дветѣ свѣтовни войни Прибичевичъ е единъ измежду най-изтъкнатитѣ сърби. Мештровичъ е ималъ недобро мнение за него, тѣй като следъ 1918 година Прибичевичъ се показва упоритъ сръбски шовинистъ, който не водѣше много смѣтка за хърватскитѣ искания. Но успѣ да разбере погрѣшната политика на Бѣлградъ и на краля. Срещата, за която споменавамъ, е станала въ дома на докторката Ристовичъ—Германовичъ. Отишли тамъ на вечеря. Присѣдствувала домакинята и брата ѝ сѣдия; останали до полунощъ. Прибичевичъ обяснявалъ какъ е станалъ атентата срещу Радичъ въ Парламента и че всичко туй било извършено съ знанието на Двореца, следъ като не сж успѣли опититѣ да се разбие политическата коалиция между Радичъ и Прибичевичъ.

Мештровичъ разказва:

„Свѣтозаръ описваше краля като лукавъ и неискренъ човѣкъ, чиято главна целъ е била и останала да бжде самодържецъ и диктаторъ. Съ това намѣрение кралтъ всичко е вършилъ и върши, за да се отърве отъ по-силнитѣ хора, които иматъ авторитетъ срѣдъ народа, и така да стане не само диктаторъ, но и водачъ на народа. Но за това нѣщо му липсватъ, между другото, и необходимитѣ способности. Следъ смъртъта на Пашичъ (10 декемврий 1926 г.), за която той, кралтъ — макаръ Пашичъ да бѣше старъ и узрѣлъ за гроба, — има донейде вина, а следъ туй и подиръ Радичевата смъртъ, Александъръ мислѣше, че сега е дошелъ неговия часъ. Още Свѣтозаръ му пречи донѣкжде, та затова ни и така мрази. Тѣ биха убили и мене,

* Страница 212 въ споменатата книга на Мештровичъ.

** При Куманово презъ 1912 г. сръбската войска имаше единственото си важно сражение срещу турската армия.

*** Страница 218 въ сжщата книга.

ако не се боеха, че това още повече ще привърже хърватитѣ съ пре-
чанскитѣ сърби.“

Прибичевичъ изнесълъ въ разговора много подробности за лошия
характеръ на Александъръ. Между другото казалъ, че кралятъ ималъ
връзки и съ нѣкакви тайнствени личности, които му гадаятъ, че ще
стане царь. Въ това игралъ роля нѣкой Страндманъ; той му довеждалъ
руски гледачки, които му предвиждали, че ще заеме руския престолъ.

Очевидно, и Свѣтозаръ Прибичевичъ подозира двореца за убий-
ството на Радичъ и отъ тамъ очаква и своето евентуално убийство.

Въ другъ разговоръ съ Свѣтозаръ Прибичевичъ* презъ 1933 г. въ
Парижъ, Мештровичъ чулъ отъ него и тѣзи думи: „Единственъ бѣ Ра-
дичъ между хърватитѣ, който разбираше тѣхнитѣ (на сръбскитѣ отго-
ворни фактори — б. н.) методи. Затова го и убиха. А убийството не
стана безъ знанието на Александъръ, тѣй като той бързаше, следъ като
изчезна Байе (Пашичъ — б. н.) и Стипе (Радичъ — б. н.), покрай това,
че е краль, да стане и водачъ на народа.“

Относно убийството на хърватския професоръ Миланъ Шуфлай**
г. Мештровичъ пише:

„Когато посрѣдъ Загребъ биде убитъ д-ръ Миланъ Шуфлай, на
18 февр. 1931 г., въ града настъпи голѣмо смущение; и то не само
заради личността на Шуфлай, но поради методитѣ, съ които си слу-
жи режима, за да премахва нежелателнитѣ хора. Узна се, че е убитъ
отъ полицейски агенти, а наскоро се знаеха и имената имъ. Има и
други указания, че Шуфлайевото убийство е последвало следъ офи-
циално нареждане отъ страна на държавнитѣ власти. Самиятъ краль,
напримѣръ, е казалъ на д-ръ Св. Ритигъ, който го е посетилъ, за да
се оплаче срещу тѣзи методи:

— Трѣбваше да бжде убитъ, защото той бѣше италиански агентъ.“

Чужди мнения за краля и режима му

Мжчно е да се изброи колко пѣти чуждестранни вестници бѣха го
нападали заради царуващитѣ порядки въ държавата му следъ 1918 г.
безъ да говоримъ за времето отъ 1912 до 1915 г. Срѣщаха се дори от-
крити предвиждания, че той непременно ще загине по причина на же-
стокия режимъ, целящъ да сръбизирва цѣли народности въ Югославия
— режимъ, за който на първо мѣсто нему се приписваше главната от-
говорностъ.

Прибавяме тукъ още нѣколко чужди мнения, твърде ясни по стилъ
и недвусмислени по съдържание.

Ето какво е писалъ торонтскиятъ вестникъ „Старъ“ на 23 януарий
1931 г. въ връзка съ отиването на краль Александъръ въ Загребъ:

„Откакто краль Александъръ направи своята последна визита
въ Загребъ, казва се въ телеграмата, много вода е изтекла по Дунава
и не малко кръвъ е била пролета. Югославскиятъ парламентъ изчезна
подъ звуцитѣ на революционернитѣ изстрели въ Скупщината, които
отнеха живота на нѣколко депутати, следъ което се прокламира един-
ствената кралска диктатура въ свѣта. Едно отъ пророкуванията тукъ
въ Виена е, че куршума, който ще отнеме живота на краля, е вече
изработенъ нѣкжде, въ нѣкоя фабрика, и сега е притежание на нѣкой

* Страница 232 въ сжщата книга на Ив. Мештровичъ.

** Страница 220 въ сжщата книга

„патриотъ“, който ще го отпрати къмъ краля при сгоденъ случай и мѣсто.“

*

Въ „Ревю офъ Ревюсъ“ отъ 1 октомврий 1931 година Уикхамъ Стийдъ, прононсираниятъ приятель на Югославия, който минава между най-добре запознатитѣ журналисти по нейнитѣ работи, публикува една статия, отъ която предаваме нѣколко пасажи, толкова по-поучителни като се знае, че тѣхниятъ авторъ е свързанъ съ едно приятелство, потвърдено много пжти, съ кралъ Александъръ.

„Югославия, казва г. Стийдъ, продължава своя пжтъ въ лоша посока, съ военната диктатура и съ вжтрешнитѣ политически слабости. Този пжтъ свършва съ разтурянето на държавата. Варварскитѣ методи, съ които си служи югославската полиция къмъ задържанитѣ личности за тѣхнитѣ противни политически идеи, ни напомнятъ най-мрачнитѣ епохи на турския деспотизъмъ. Единъ тронъ поддържанъ съ такива методи не е сигуренъ, дори ако той е заобиколенъ отъ много генерали и отъ хиляди щикове. Кралъ Александъръ би направилъ добре да промѣни основно курса и начина на своето управление въ лицето на опасността, която заплашва неговата личностъ и държавата. Въ всѣки случай наложително е щото Англия, чийто гласъ още важи въ свѣта, да се намѣси въ тази работа, и да се постави начело на всички международни елементи, които отричатъ насилническитѣ методи въ собственитѣ си страни и у другитѣ, и да откаже помощъ на държави, които си служатъ съ такива методи . . .“

*

Специалниятъ кореспондентъ на американския вестникъ „Чикаго Трибюнъ“, Едмондъ Тейлъръ, който е придружавалъ американския генералъ Дъгласъ Макартъръ при неговата визита въ Бѣлградъ, изпратилъ много интересна кореспонденция до вестника си отъ австро-югославската граница, въ която излага своитѣ наблюдения отъ виденото и чуто въ Бѣлградъ, следъ „премахването“ на диктатурата въ Югославия:

„Научаваме се, казва авторътъ, че три главни подбуди сж накарали Александъръ Карагеоргиевичъ, да изостави личния си диктаторски режимъ, който той упражняваше отъ 6 януарий 1929 г. насамъ. Първата е една игра, за да спечели симпатии въ Америка за единъ заемъ на Югославия. Това съвпада най-много съ визитата на генералъ Макартъръ, главнокомандуващъ отъ щаба на американската армия . . .

Презъ своята визита въ Бѣлградъ, миналата седмица, генералъ Макартъръ можа да хвърли погледъ на една картинна драма на ориенталски интриги, която обкржжава кралъ Александъръ — „зараждаща се оловна отрова, или страхъ отъ убийство“ — и която е разнебитила неговитѣ нерви и руши здравето му.

Когато генералъ Макартъръ пжтуваше съ автомобила си за кралската вила, построена на единъ хълмъ надъ рѣката Сава, той може да е, или не, забелязалъ маскиранитѣ мѣста, приспособени за поставяне на тежка артилерия, които обкржжаватъ кралския палатъ.

Може сжщо така той да се е чудилъ на силата и въоръжението на кралската гвардия, които въ Югославия не сж войници излѣзнали на парадъ, но една силна армия въ самата армия — една дивизия съ организацията на една армия, включваща въ себе си тежка артилерия и аероплани . . .

Укреплението-палатъ, кждето Александъръ прие ген. Макартъръ,

е било построено за цѣли десетъ години. Казва се, че укреплението-палатъ е така здраво построено, щото може да устои на най-силния артилерийски огънь и е приспособено за картеченъ огънь отъ вжтре, който би позволилъ на една шепа вѣрни войници, или само на домашнитѣ слуги, да се противопоставятъ на една цѣла дружина войници . . .

Споредъ много достовѣрни сведения, кралътъ живѣе живота на единъ преследванъ човѣкъ, постоянно въ уплаха отъ комплотъ срещу живота му, не вѣрващъ дори въ лоялността на своята гвардия и още по-малко въ своя главенъ последователъ, министъръ-председателя, който до скоро бѣше комендантъ на кралската гвардия.“

*

Въ списанието „Контемпорари Ревю“ отъ януарий 1932 година г. Р. У. Сетонъ Уатсонъ пише следното, следъ като прави кратъкъ прегледъ на диктатурата:

„ . . . На 3 септемврий 1931 г. единъ новъ кралски декретъ прокламира, че главната задача на диктатурата бѣше изпълнена и че краля бѣше решилъ да премине къмъ единъ конституционенъ режимъ.

Първата новина бѣ приета съ облекчение отъ приятелитѣ на Югославия, но тѣхнитѣ надежди се изпариха твърде скоро, когато точниятъ текстъ на новитѣ закони бѣ наученъ. Целта на тази статия е да анализира главнитѣ линии на претендираната „конституция“ и да покаже, че въ почти всички подробности, тя е една недодѣлана и аматорска пародия на принципитѣ за политическа свобода . . .

Въ Македония, кждето официалния тероръ е специално тежъкъ, сж констатирани случаи на убийства или на изтезавания, които пресата не може никога да донесе . . .

Съ една дума, диктатурата разполага съ сждилищата и ги използва безъ милостъ да тероризира населението и да парализира всѣка опозиция; и сега никой не може да претендира, че това е дѣло на скрити или неотговорни елементи. Напротивъ, тѣзи методи иматъ изказаното отъ краля одобрение, и на неговия прѣвъ министъръ, и тѣхъ единъ день народа ще държи отговорни. Самитѣ югославяни сж здраво потиснати — режима е отстранилъ единъ следъ другъ независимитѣ чуждестранни журналисти, малко на брой, които можеха да понасятъ задушавашата политическа атмосфера — и дипломатическото чуждо тѣло се подчини сервилно на тази система на потисничество. Налага се, следователно, на приятелитѣ на Югославия въ чужбина да говорятъ толкозъ по-ясно

Новиятъ парламентъ има две камари, не вече една само . . .

Сенатътъ е така единъ инструментъ на кралската властъ . . . Нѣма въ Европа другъ примѣръ на такъвъ кралски контролъ . . .

Фалшивата конституция групира бърже цѣлата страна противъ краля-диктаторъ и неговитѣ сътрудници, и докато монархическата теория е винаги поддържана, републиканското течение се увеличава бързо . . .“

Авторътъ се спира и на съставътъ на Скупщината и подчертава невъзможността за образуване на политически партии, като специално за Македония прибавя:

„Нека всѣки съ що-годе познаване на Македония, прецени възможноститѣ за получаване на 260 подписа срещу правителството (т. е. срещу полицията, срещу кмета и мѣстния кандидатъ) въ една македонска избирателна колегия.

Простъ фактъ е, че ние се връщаме въ старата ера на Обрено-

вичитѣ отъ 1902-1903 г., и по една ирония на сждбата, ние имаме единъ кралъ, който носи сжщото име както нещастниятъ Александъръ, и единъ примѣръ, който играе една второстепенна роля въ крайната конспирация.“

Горниятъ приятель на сърбитѣ, г. Сетонъ Уатсонъ, постоянно излиза ту съ статии, ту съ сказки, въ които осжда по единъ категориченъ начинъ бѣлградския режимъ. Той е държалъ сказка въ Лондонъ, въ „Роялъ Институтъ офъ Интернашъналъ Аферсъ“ върху сръбската диктатура.

„Презъ последнитѣ три години — казалъ между другото г. Уатсонъ, Югославия е полицейска държава, която напомня за прочутия „Баховъ режимъ“, подъ който петдесетъ години е управлявано въз основа на крайна реакция и всемощъ на полицията. Кралъ Александъръ е Александъръ Бахъ. Системата се осланя на сжда за защита на държавата, който е подложенъ на политическо влияние, на пълната зависимостъ на сждиитѣ и на редовнитѣ сждилища, и на ненаказуемостъта на полицията и за най-голѣми престжпления. Далечъ бихъ отишелъ, ако изброя всички такива престжпления и изнеса дългата листа на политически процеси противъ хърватитѣ, комуниститѣ (истински и мними) и македонцитѣ.“

(Изъ „Македонска Трибуна“, 28 априлъ 1932 г.)

*

По поводъ писанията за положението въ Югославия отъ г. Сетонъ Уатсонъ, бѣлградскиятъ в-къ „Време“ пише между другото и следното за него:

„Поставя се на становището на злорадъ критикъ, който всичко у насъ наблюдава презъ черни очила и който приема всѣка, макаръ и съвсемъ измислена информация за нашата страна, само ако тя отговаря на неговата буйна суета, че той единственъ има право да опредѣля какъ да се развиватъ условията у насъ.“

(Изъ „Македонска Трибуна“, 11 августъ 1932 г.)

*

Кореспондентътъ на торонтския вестникъ „Старъ“ г. Джанъ Маркусъ Мъри, който пжтувалъ изъ балканскитѣ страни, праща дописка отъ Бѣлградъ до своя вестникъ отъ 9 юлий 1932 г., въ която описва впечатленията си отъ балканскитѣ страни. Между другото г. Мъри казва:

„Тукъ се складиратъ пръчки, сухи пръчки, до балканската барутница. Много наскоро ще има една експлозия, която ще отвори очитѣ не само на европейскитѣ канцеларии, защото тѣхнитѣ очи и уши сж вече отворени, но и на цѣлия свѣтъ. Всѣки единъ тукъ сътрудничи за подпалването на новия всесвѣтски огънь — сърбитѣ, хърватитѣ, боснянцитѣ, словенцитѣ, българитѣ, румънитѣ, Французкото министерство на външнитѣ работи, Мусолини и много други. Конфликтътъ ще започне или съ убиването, или съ сваянето на югославския кралъ. Кралъ Александъръ вече вижда въ какво положение се намира. Той вече е депозиралъ 50 милиона франка въ парижкитѣ банки.“

*

Въ пражкия вестникъ „Лидове Новини“ отъ 16 декемврий 1933 год. г. Сетонъ Уатсонъ помѣства още една статия за положението въ Югославия, въ която, следъ като описва режима прилаганъ къмъ политическитѣ затворници, казва още следното:

„Единъ отъ главнитѣ организатори на тия насилия, Бедековичъ, е билъ награденъ миналата година отъ краля и повишенъ въ чинъ въ Министерството на вжтрешнитѣ работи, при правителството на Срѣшкичъ. На времето, другъ Бедековичъ бѣше награденъ отъ Абдулъ Хамидъ за своитѣ кланета надъ българитѣ. Гладстонъ протестира тогава въ Камарата на общинитѣ. Днесъ нашитѣ души треперятъ отъ възмушение, но нѣмаме вече единъ Гладстонъ, за да протестира.

Ще кажатъ сигурно, че югославскитѣ изстѣпления не сж работа на чуждитѣ наблюдатели и че трѣбва да се изостави Югославия свободна да се организира, както иска; въ тая формула се мжчатъ да намѣрятъ на западъ заеми, за да продължатъ живота на единъ кобенъ режимъ и да закѣснѣятъ деня на възмездието. Ония, които бѣха задъ кулиситѣ на декларацията въ Корфу, на римския пактъ и на женевската декларация, не могатъ да се освободятъ отъ моралнитѣ отговорности. Тѣ сж длѣжни да обърнатъ вниманието на общественото мнение върху положението въ Югославия и да припомнятъ на днешнитѣ управници на тая страна, че тѣ сж се борили за една свободна държава, а не за една полицейска държава. И ако политиката на тия управници води къмъ единъ международенъ конфликтъ, Югославия нѣма да може да разчита на симпатитѣ и на помощта на Запада . . .“

*

Лондонскитѣ вестникъ „Таймсъ“ отъ 3 май 1933 г. публикува едно писмо, подписано отъ Артуръ Евансъ, Р. У. Сетонъ—Уатсонъ и Уикамъ Стийдъ, тримата доказани приятели на Югославия. Между другото въ писмото се казва:

„Осжждането на хърватския шефъ д-ръ Мачекъ на три години затворъ е едно събитие отъ свѣтовна важность. То е една провокация по отношение на общественото мнение въ Сърбия и Словения, не помалко въ Хърватско, отъ страна на кралската диктатура и по наши сведения, възмушението е общо.

Наши последни сведения — напълно заслужаващи вѣра — разкриватъ, че кралъ Александъръ е успѣлъ въ трудната задача да обедини противъ личността си всички свои поданици. Той ще трѣбва да бжде държанъ отговоренъ за всички вжтрешни последствия, каквито и да сж, за този резултатъ. Но ние потвърждаваме, че международнитѣ последствия могатъ да бждатъ тежки и сериозни, и ето защо, тѣ трѣбва да бждатъ бърже взети подъ внимание отъ всички срѣди, които считатъ още, че мира въ Централна и Югоизточна Европа е нѣщо отъ първа важность.“

*

За посещението на Луисъ Адамикъ, американски писателъ отъ словенски произходъ, „Македонска Трибуна“ отъ 12 априль 1934 година изнесе нѣкои подробности.

„Кралъ Александъръ, пише Адамикъ, често се допитва до гледачки. Наскоро следъ войната една стара македонка му каза, че ще бжде убитъ, когато се освети новата парламентарна сграда. Това става причина щото новата парламентарна сграда, която е задъ кралския дворець и която е започната преди двадесетъ години, да не се довърши!

Той (краля) живѣе подъ постоянна опасность, че ще бжде убитъ. Информирахъ се, че всѣки нѣколко седмици обикновено въ връзка съ нервнитѣ спазми на червата му, той идва до крайна паника, не вѣрва никому и понѣкога съ седмици наредъ той спи въ различни стаи или различенъ палатъ всѣка нощъ. Той си спомня кралеубийството отъ 1903

година. Той знае, че страхът му да бжде убитъ се носи навсѣкжде. И понѣкога, за да покаже, че не се страхува, той ненадейно се появява на главната улица въ Бѣлградъ, бледенъ и строгъ, придруженъ само отъ единъ отъ своитѣ адютанти, очевидно неохраняванъ. Но започва да става всеизвестно вече, че часове преди това стотици тайни агенти, различно дегизирани, сж прѣснати нагоре-надолу по улицата.“

Креманското предсказание

Въ Сърбия бѣ нашироко известно едно старо предсказание на обикновенъ селянинъ отъ с. Крема. Виенскиятъ кореспондентъ на в-къ „Ню-Йоркъ Ивнингъ Постъ“ въ дълга телеграма говори за това, съ явното намѣрение да изтъкне, че става дума за евентуално убийство на кралъ Александъръ. Ако за читателитѣ на тоя американски вестникъ креманското пророчество е нѣщо интересно, то заслужава да бжде прочетено и отъ нашитѣ читатели, повечето отъ които лично или фамилно сж почувствували на гърба си тежестта на сръбското потисничество. Ето — както е предадено въ „Македонска Трибуна“ отъ 19 февруарий 1931 г. — описанието на американския вестникъ:

„Това прочуто предсказание сжществува отъ 1869 г., когато на сръбския престолъ е седѣлъ князь Милошъ Обреновичъ. Единъ день, стариятъ селянинъ отъ Крема се разтичалъ като лудъ изъ улицитѣ, викайки за помощъ, защото княза е билъ убитъ. Селото не е било свързано съ сръбската столица чрезъ телеграфъ; телефони тогава още не е имало. Селянитѣ помислили стареца за полудѣлъ. Но изненадата е била твърде голѣма, когато следъ два дена до селото достигнала новината, че действително князь Милошъ е билъ убитъ и то сжщия день и сжщия часъ, когато старикътъ е викалъ за помощъ. Полицията го арестувала, но отъ разпита разбрала, че той нѣма нищо общо съ самото убийство. На въпроса какъ е разбралъ, че княза е билъ убитъ, отговорилъ: „Разбрахъ по звездитѣ, кждето видѣхъ и много други нѣща.“

Разпитанъ подробно отъ началника на жандармерията, старикътъ казалъ:

„Лоши времена ще настанатъ. Единъ нашъ владѣтель отъ ди настията на Обреновичитѣ, на име Александъръ, ще бжде убитъ. На престола ще се възкачи нова династия, която ще освободи страната. Сърбия ще се развие и засили, но нѣма да живѣе въ миръ. Виждамъ да приближава една голѣма война срещу нашитѣ потиснители — турцитѣ. Тѣ ще бждатъ изпждени отъ Европа. Сърбия ще се увеличи съ територия — народа ще ликува отъ радостъ. Тѣзи, които ще дочакатъ да преживѣятъ този периодъ, ще отидатъ въ гробищата и ще канятъ мъртавецитѣ да станатъ отъ гробоветѣ си и да заживѣятъ въ веселие заедно съ живитѣ. Но скоро следъ това ще дойде една ужасна катастрофа, която ще унижи нашата страна. Страшна мизерия ще върлува навсѣкжде въ държавата и тѣзи, които ще оцѣлѣятъ живи, ще отидатъ въ гробищата и ще викатъ: Вземете ни при васъ въ вашитѣ гробове. Тази мизерия ще трае нѣколко години, следъ което Сърбия ще се възстанови и ще стане по-голѣма отъ когато и да е било въ миналото. Други наши братя ще се присѣдинятъ къмъ насъ. Голѣма радостъ и веселие ще настѣпятъ навсѣкжде по нашата страна. Но величието на нашата страна нѣма да трае за дълго. Цѣлата страна ще бжде опустошена. Кралътъ, носящъ сжщото име на убития Обреновичъ, ще го постигне участъта на неговия предшественикъ.“

*

И въ Полша се е случило презъ миналото столѣтие едно подобно пророчество. Чухъ го* отъ мнозина поляци и почувствувахъ трепета, съ който хиляди пжти презъ дълги години сж го повтаряли безброй полски патриоти, очаквайки неговото сбждване. Съ жена ми видѣхме и картина — ако се не лъжа, нарисувана отъ знаменития полски художникъ Матейко, представляваща простия селянинъ съ израза на неговата унесеностъ въ съновидението му.

Този човѣкъ е предсказалъ, че Полша — разпокжсана между Русия, Германия и Австро-Унгария — ще бжде свободна, ще възкръсне наново; и това щѣло да стане когато турската войска напои конетѣ си въ рѣката Висла.

Стана точно така, макаръ предсказанието да е изглеждало като плодъ на болна фантазия. Кжде е Турция, кога ще успѣе да победи Русия, пѣкъ евентуално и австрийската империя, та да дойде съ войскитѣ си до Висла? . . . Но избухна Първата свѣтовна война. Въ единъ моментъ военното командване на централнитѣ сили поиска въ помощъ турски военни части за австрийския фронтъ срещу руситѣ. И така, наистина, конетѣ на турската армия сж могли да пиятъ вода отъ Висла. Свърши се войната и Полша възкръсна, държава съ около тридесетъ милиона население.

Нападението въ Марсилия

Както е известно, Владо Черноземски е действувалъ по твърде смѣлъ начинъ. Излѣзналъ отъ редицитѣ на публиката, пълнеща тротоаритѣ на булеварда, по който минавалъ автомобиля на краля. Затичанъ къмъ автомобиля, извикалъ на френски „Да живѣе краля!“ (Вивъ льо роа!); скочилъ върху стжпалото на автомобиля, мигновено извадилъ револвера и стрелялъ. Случайно, обаче, е билъ засегналъ и министѣра на външнитѣ работи на Франция, г-нъ Луи Барту, който се помина. А раненъ е билъ и френския генералъ Жоржъ, членъ въ Върховния воененъ съветъ, намиращъ се сжщо въ автомобиля.

Не е точно казано дали Владо е успѣлъ да стреля върху себе си, преди да бжде ударенъ съ сабя отъ подполковникъ Piollet, който съ коня си е съпровождалъ наблизо кралския автомобилъ.

**
*

Тримата хървати, другари на Черноземски въ тая задача, Поспишилъ, Мио Краль и Райчъ, по една случайностъ сж били заловени на френска територия, близо до швейцарската граница, когато насмалко щѣли да я прехвърлятъ. Тѣ бѣха осждени на дълъгъ затворъ.

Процесътъ срещу тѣхъ бѣ единъ измежду най-интереснитѣ между дветѣ голѣми войни. Защитникътъ имъ бѣше адвокатътъ при Парижкия апелативенъ сждъ Жоржъ Десбонъ, чието име основателно се разнесе по свѣта заради смѣлото му държание. За да се угоди на Югославия, види се, той биде отстраненъ отъ списъка на адвокатитѣ. Но по-късно френскиятъ парламентъ му възвърна адвокатското право.

Жоржъ Десбонъ е роденъ въ Мобурге, малкъ градъ северно отъ Пиринеитѣ. Училъ е въ Парижъ въ лицея Св. Станиславъ. Свършилъ е правния факултетъ въ френската столица, кждето е взелъ и доктората си. Бивалъ е подпрефектъ, назначенъ отъ министѣръ Вивиани. Изпълнявалъ е мисии въ Холандия, Палестина, Полша, Египетъ, Швейцария

* Отъ септемврий 1938 г. до м. априль 1940 г. съ жена ми прекарахме въ Полша, кждето ни завари и започването на Втората свѣтовна война.

и прочее. Написалъ е нѣколко книги и брошури върху икономически, обществени, правни и политически въпроси.

Четейки книги по балканскитѣ въпроси, самъ, безъ ничий страниченъ подтикъ, е схваналъ правото и мжката на българщината, която несправедливо биде ощетена отъ свои съседи и тѣхнитѣ покровители. Но особено бѣ проникналъ въ трагедията на македонскитѣ българи. Тѣхната защита той пое доброволно, съвършено незаинтересовано и съ ентузиазъмъ. Перото му бѣ великолепно, а сжщевременно бѣше и превъзходенъ ораторъ.

Десбонъ бѣ отдавна преди това познатъ на македонското общество. Запознатъ бѣ съ Македонския въпросъ основно, по-добре отколкото го познаватъ мнозина наши общественици. Но добре бѣше разучилъ и редица въпроси, засѣгащи Централна и Източна Европа. По едно време, подиръ първата голѣма война, е билъ юридически съветникъ на членове отъ старата черногорска династия. И това му бѣ дало възможность да узнае разни интересни подробности относно сръбския политически животъ.

Като най-подходящъ защитникъ въ случая той е билъ посоченъ на запасния полковникъ Иво Перчевичъ отъ Димитъръ Цилевъ, бившъ помощникъ-редакторъ на вестникъ „Ла Маседоанъ“ въ Женева. Намиралъ се е въ Виена случайно, когато пристигнала новината за марсилското събитие. По-нататкъ Перчевичъ влиза въ връзка съ Десбонъ, който съ готовность приелъ защитата. Цилевъ имаше точна представа за свободолубието, енергията, познанията, темперамента и ораторството на Жоржъ Десбонъ.

Когато разговаряте съ него, неволно въ паметта ви нахлува впечатлението, което сте получили отъ описанията на нѣкой измежду най-блѣстящитѣ двигатели на Френската революция. Гласътъ на Десбонъ, пламтящиятъ му погледъ, буйната коса, жестоветѣ му, силната му диалектика и споменатитѣ други качества ви напомнятъ за нѣкой Дантонъ или Демуленъ.

Искрено съжалявамъ, че покрай разни други книжа, трѣбваше да се лиша и отъ описанието на най-драматичнитѣ моменти въ процеса, което Десбонъ ми даде въ Загребъ, написано лично отъ него на машина. Заслужаваше да бжде прочетено отъ мнозина.*

Повече отъ десетъ години следъ втората голѣма война го срещнахме въ чужбина съ жена ми. Случайно се отбихме, при една разходка.

* Темпераментътъ на убедения борецъ за истина и правда Жоржъ Десбонъ се чувствува и въ самата книга „България следъ Ньойския договоръ“, която той написа. Тя е положително най-аргументираната и голѣма книга отъ чужденецъ въ защита на България и Македония следъ Първата свѣтовна война.

За този трудъ и други редица негови проявления въ полза на българската държава, Десбонъ бѣ награденъ отъ царъ Борисъ съ два ордена.

Но когато, презъ лѣтото на 1936 г., той пожела да посети България, пълномощниятъ български министъръ въ Парижъ г. К. Батоловъ отказа да му даде виза. Съ присжщата му доблестъ Ж. Десбонъ върна двата ордена на царъ Бориса. За тая си постжпка писмено бѣше уведомилъ председателя на дружеството на чуждестраннитѣ публицисти и писатели въ София, членъ на което бѣше и самиятъ той. Текстътъ на писмото. носещо дата 22 ноемврий 1936 г., бѣ изнесенъ въ вестникъ „Македонска Трибуна“ отъ 14 май 1959 г., въ статия отъ самия тогавашенъ председател на дружеството г. Жоржъ Нурижанъ.

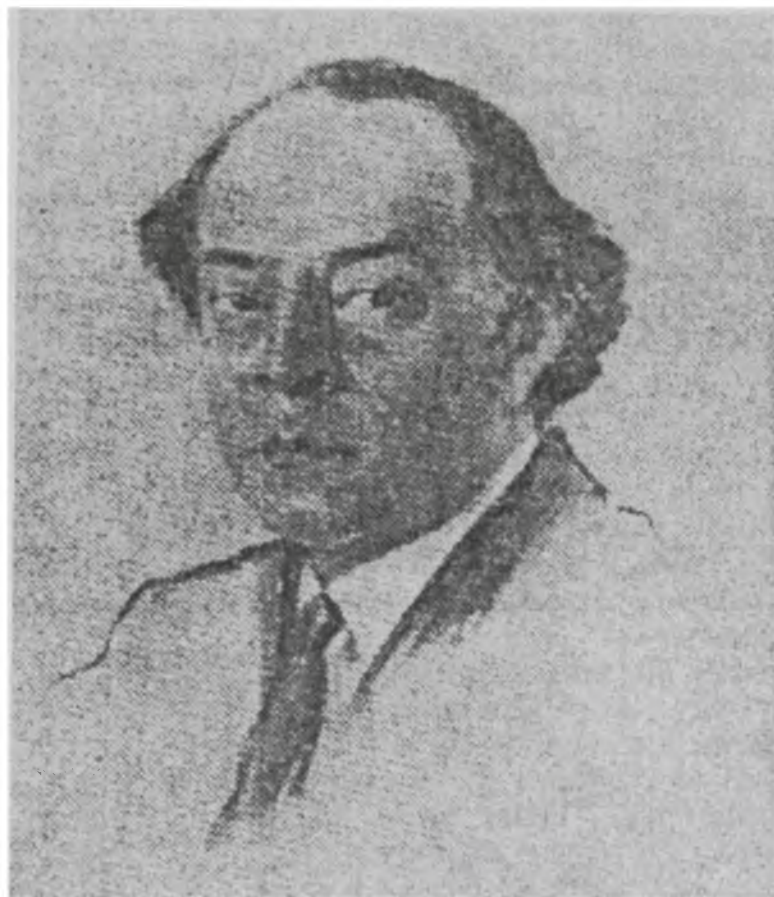
Че е върналъ орденитѣ, г. Десбонъ бѣ уведомилъ и председателя на македонската емиграция г. д-ръ К. Станишевъ.

На мнозина стана достояние казаната тогава отъ Десбонъ истина, която управляващитѣ срѣди въ България не бива да забравятъ: че повечето отъ своитѣ приятели-чужденци България е спечелила главно поради македонската освободителна кауза.

На Десбонъ визата бѣ отказана, за да се угоди на бѣлградската тирания.

И другаде съмъ споменалъ, че той е върналъ орденитѣ.

да зърнемъ едно военно френско гробище, каквито войната бѣ посеяла на много мѣста въ Западна Европа. Върху редица гробове стоеше скроменъ надписъ на френски „Моръ пуръ ла Франсъ“ и надъ него знакъ, че починалиятъ е мюсюлманинъ отъ Алжиръ. Тукъ живо почувствувахъ колко свободолюбивъ човѣкъ бѣше Десбонъ. Очитѣ му бързо се залѣха въ сълзи. Отстранихме се внимателно отъ него, когато той се спрѣ предъ единъ гробъ. Видѣхъ какъ плачеше като надъ изгубенъ свой най-близкъ. Сетне приближи къмъ мене и съ още влажни очи, развълнуванъ ми каза:

à mes deux amis,
en témoignage d'une
affection qui brave
les tempêtes.

Georges - Desbordes

Жоржъ Десбонъ и неговъ автографъ

— „Моръ пуръ ла Франсъ“ . . . И ние сега хвърляме отъ аеропланитѣ бомби върху децата на тия покойници Ако Франция не по-

бърза да направи нѣкаква федерация или дори конфедерация съ Алжиръ, той ще бѣде напълно загубенъ за нея.

Не мина много време и предвиждането му се сбѣдна. Франция окончателно изгуби Алжиръ. Десбонъ бѣше твърде осведоменъ върху положението въ така наричаната Френска Африка.

По това време той бѣше така любезенъ да ни подари, на Менча и мене, отлично аргументираната негова книга, която бѣ печаталъ презъ 1930 година въ защита на България и Македония*. Въ знакъ на почитъ къмъ тоя борецъ за правда, когото и нашитѣ бѣдещи поколѣния трѣбва да зачитатъ като независимъ приятелъ на македонскитѣ българи и на хърватитѣ, въ приложение давамъ снимка отъ посвещението му върху подарената ни книга. Бѣше ми писалъ, че това е предпоследниятъ екземпляръ, който е останалъ при него.

*

Бѣлградъ отпрати настойчиви обвинения противъ Италия, кждето хърватскитѣ усташи имали база; но сѣщо така и срещу Унгария, по сѣщитѣ мотиви. Пресата на тия две държави и Австрия, общо взето, държаха обща линия на поведение следъ събитието въ Марсилия. Много вестници поддържаха тезата, че като се разглежда този атентатъ, наложително е да се разгледатъ и всички събития, станали въ близкитѣ предшествувачи години. А тъкмо подобно нѣщо плашеше Югославия.

Тя бѣ дала нота до Обществото на народитѣ, съ обвинение срещу Унгария въ връзка съ покушението върху краля.

Италия отказа да предаде на Югославия хърватскитѣ емигранти д-ръ Анте Павеличъ и Евгень Кватерникъ, обвинени като участници въ устройването на атентата. Апелативниятъ сѣдъ въ Турино взе решение въ тоя смисълъ.

Въ това време вестницитѣ изнесоха, че отъ италианска страна сѣ били депозирани на Франция 42 ноти за екстрадирането на италиански политически емигранти; но нито на една отъ тѣхъ Франция не е отговорила задоволително за Италия. Писа се сѣщо, че тритѣ държави — Италия, Австрия и Унгария — щѣли да поискатъ отъ Обществото на народитѣ да се разгледа изцѣло въпроса за политическитѣ емигранти.

Нѣкои вестници изнесоха и факта, че две години преди събитието въ Марсилия, Франция е отказала да екстрадира въ България лицето Дочо Узуновъ; и че по искане на тѣхния съюзникъ, Югославия, Узуновъ е билъ обявенъ отъ французитѣ за политически емигрантъ, макаръ да бѣ извършилъ въ България маса престѣпления.

„Чувайте ми Югославию“

Г-нъ Боголюбъ Йевтичъ придружаваше краля при пътуването му за Франция. Ето какво пише г. Стоядиновичъ за него, все въ споменатата му книга:

„Онѣзи, които сѣ имали случай да гледатъ единъ филмъ, тогава забраненъ въ Югославия, кждето точно се вижда какъ се е разиграла сцената въ момента на атентата въ Марсилия, могли сѣ да забележатъ, че единственъ отъ югославянитѣ, който е тичалъ къмъ кралския автомобилъ, е билъ министърътъ на външнитѣ работи г. Боголюбъ Йевтичъ. Впрочемъ, неговиятъ автомобилъ е идвалъ веднага следъ кралския, така че неговото появяване е било нѣщо съвсемъ естествено.

* Georges Desbons, "La Bulgarie apres le traite de Neuilly", Paris, Librairie des sciences politiques et sociales, Marcel Riviere, 1930.

Но което е по-малко естествено, то е, че отъ устата на краля билъ чуль и за историята следъ това събщи последнитъ кралски думи: „Пазете Югославия“.

В-къ „Temps“, тогава полуофициаленъ органъ на френското правителство, додаде къмъ тѣзи думи още нѣколко, така щото последнитъ кралски думи трѣбваше да гласятъ „Пазете Югославия и приятелството съ Франция!“

Съ огледъ на туй, че това изречение е било малко дълго за човѣкъ, който е билъ улученъ съ нѣколко куршуми отъ револверъ голѣмъ калибъръ, отъ които единъ му е прерѣзалъ аортата близо до сърдцето, въ по-сетнешнитъ официални съобщения, както французки, така и югославски, ограничаваха се на възпроизвеждане само първитъ думи: „Пазете Югославия“. Останалото е изоставено.

Много тежко е да се вѣрва, че бедниятъ краля е билъ въ състояние да дочака идването на Йевтича, та да изговори тъкмо предъ него тѣзи две думи; но понеже Йевтичъ е билъ единствениятъ свидетель и понеже тия думи все пакъ сж отговаряли на идеитъ, които кралятъ имаше, то никой не пожела сетне да дискутира по този въпросъ. Прие се като истина, че тѣзи две думи представляватъ „кралското завещание“.

При такива обстоятелства мъдростъта налага да се слуша държавника, а не лѣкаря . . .

Въ оня моментъ тѣзи думи сж били истинска мъдростъ. „Se non e vero e ben trovato“ (ако не е вѣрно, добре е измислено), казватъ италианцитъ. Ако тъкмо Йевтичъ е билъ автора на тѣзи думи, можемъ да го поздравимъ.“

Къмъ този разказъ, богатъ съ тънката си ирония, едва ли е нужно да се прибавя и една буква повече.

*

Въ онова време единъ отъ близкитъ на краля Александъръ бѣ и Константинъ Фотичъ. Написалъ бѣше, следъ Втората свѣтовна война, статия подъ заглавие „Кой е организиранъ убийството на краля Александъръ“, като въ заглавието бѣ поставилъ и думата „мжченикъ“. Македонскитъ вестници публикуваха въ отговоръ следната статия:

„За единъ човѣкъ, като загиналия въ Марсилия Александъръ, ние — естествено — никога не можемъ да употрѣбимъ подобна дума: защото той именно бѣ обрекълъ на мжченичество нѣколко народности.

Фотичъ прави догадки кои могатъ да бждатъ организаторитъ на убийството въ Марсилия презъ октомврий 1934 г. И намира, че отговорнитъ били Мусолини, итало-маджарското съзаклатие и пр. Споменава и македонскитъ и хърватскитъ борци като участници въ това съзаклатие. Френскиятъ държавникъ Лавалъ билъ му казалъ тогава, че само Унгария трѣбва да бжде обвинена, тъй като политическото положение не позволявало да се отправи тжжба предъ Обществото на народитъ и срещу Италия.

Оставяме накрай всичкитъ умувания и горести на Фотича. Отбелязваме, че споредъ него убийството на краля било не само страшенъ ударъ за сръбския народъ, но и „превратна точка въ историята на Европа и свѣта“. Посмали Манго — ви отговаряме ние, господинъ Фотичъ! Много има нужда свѣта отъ такива индивиди, какъвто се показва починалия въ Марсилия сръбски краля!

Ако вамъ сж потрѣбни такива управници, защо се обявявате

противъ Тито, който почти съ нищо не се различава отъ кралъ Александъръ — било въ методитѣ на управлението, било въ обезправянето на народноститѣ, било въ слабостта му къмъ самовластие?

Колкото до виновницитѣ по убийството ние ще кажемъ, че тѣ сж самитѣ сръбски шовинистически сръди, които и до днесъ още нѣматъ другъ погледъ върху работитѣ въ Югославия, а стоятъ на старитѣ изгнили схващания за държавно управление и отношение къмъ чуждитѣ народи. А виновенъ на първо мѣсто си бѣ самъ кралъ Александъръ, който се явяваше както символъ, така и реаленъ вдъхновителъ на безправията въ държавата му.

Александъръ показва характера си още когато залепи плѣсница на едно момиче отъ десетгодишна възраст въ Скопје, въ деня когато той влизаше тамъ следъ отстъпването на турската армия при Куманово, въ 1912 г. Цѣлъ народъ се зачуди на тази недопустима сцена. Колкото до управлението му пъкъ, ако г. Фотичъ обича, можемъ да му дадемъ поименно данни за избити стотици хора изъ Македония отъ страна на сръбската властъ — само защото сж били българи. Много нѣщо ще има да каже за това управление и Хърватско. Ако г. Фотичъ оспорва тѣзи работи, нека поиска една анкета отъ ОН. Има начинъ и сега да се установятъ фактитѣ. Неоспоримата голѣма истина е, че кралъ Александъръ следваше една програма, целяща да затрие отъ лицето на земята народноститѣ съ 14-вѣковна история, по-високо стоящи отъ сърбитѣ въ културно отношение и съ по-богато минало отъ тѣхъ.

Така че, губене на време е за г. Фотичъ тепърва да търси отговорноститѣ за убийството на краля. Ако до сега не е разбралъ кжде е капиталната, най-сжществената отговорностъ, никога нѣма и да я съгледа.“

Преценки на чужденци следъ станалото въ Марсилия

Въ голѣмия американски вестникъ „Ню-Йоркъ Постъ“ отъ 10 октомврий 1934 година американскиятъ писателъ Луисъ Адамикъ написа обширна статия върху причинитѣ, които сж докарали убийството на краля. Между другото г. Адамикъ казва:

„За да се отговори напълно за причинитѣ, които предизвикаха убийството на кралъ Александъръ, трѣбва да се напише цѣла книга. Азъ посетихъ всѣки кжтъ отъ кралството на Александъръ и въ продължение на десетъ месеца бѣхъ подъ влиянието на две вълнения. Едното бѣше радостта ми предъ неизразимо прекраснитѣ области на Словения, Хърватско, Сърбия, Далмация, Босна, Херцеговина, Черна-Гора и Македония, всички отъ тѣхъ населени отъ забележително гостоприемливи и щедри хора. Другото вълнение бѣше онова на мъка предъ ужасната политическа агония и страшнитѣ економически и социални условия, които сж сждбата на този прекрасенъ народъ.

Срещнахъ жени и мъже, които сж били мъчени въ кралскитѣ затвори въ Бѣлградъ, Загребъ, Нови-Садъ, Скопје, Любляна и Сараево. Срещнахъ хървати, чиито мишници бѣха обгорени отъ нажежени вжглища въ кралскитѣ стаи за мъчение. Видѣхъ сръбски, словенски и македонски студенти, които осакатѣха до животъ изъ тѣзи стаи на мъчение. Въ маларичнитѣ села на Македония, азъ наброихъ много политически изгнаници, които умираха бавно, осждени отъ кралскитѣ сждилища.

Въ около шестъ държавни затвори повече отъ 2,000 души мъже

и жени излежаватъ наказанието си, между една и петдесетъ години затворъ, по политически причини. Имаше между тѣхъ хърватски и македонски патриоти, словенски автономисти, бошняци и комунисти.

Нѣмаше свобода на печата и събранията. Книгитѣ се конфискуваха. Писатели и журналисти, които дръзваха да пишатъ истината относно режима въ Бѣлградъ, биваха затваряни въ затворитѣ на маларичнитѣ села въ Македония.

Сега, деветнадесетъ месеци следъ като се видѣхъ съ кралъ Александъръ, той е убитъ отъ куршумъ. И когато пиша това, азъ не знамъ кой е убиецъ; обаче азъ вѣрвамъ, че при всѣка възможность, той счита себе си за патриотъ и неговиятъ актъ е актъ на патриотизъмъ. Въ него бѣше агонията на неговитѣ сънародници отъ Югославия, която той не можеше да понася повече и която го накара да убие кралъ Александъръ, като обвинява него — и твърде право — за повече отъ злинитѣ, които нанесе не само въ Хърватско, но и въ другитѣ части на държавата. Енергията на прѣста му, който дръпна спусъка на револвера, когато той стреляше, бѣше позволена отъ тази агония.

*

Въ сжщия вестникъ уводната статия отъ казаната дата съдържаше следнитѣ редове:

„Убийството на кралъ Александъръ отъ Югославия не е за учудване. Убийството отвори пѣтя му къмъ трона и убийството го премахна отъ него. Убийството възстанови династията на Карагеоргевичитѣ на трона презъ 1903 г. Генералъ Пера Живковичъ, сега началникъ-щаба на армията, тогава бѣше поручикъ въ гвардията. Той отвори презъ една нощъ вратитѣ на палата за хората отъ Черната ржка. Тѣ убиха последниятъ отъ Обреновичитѣ, кралицата, премиера и министѣра на войната, и хвърлиха тѣхнитѣ тѣла презъ прозорцитѣ на палата.

По-късно, ако по-стариятъ братъ на Александъръ не бѣше убилъ единъ слуга въ моментъ на раздражение, той нѣмаше да бжде на трона. Той не можеше сжщо да се държи на трона, съ кървавитѣ му методи срещу бунтуващитѣ се македонци, недоволнитѣ хървати, републиканцитѣ и прочее.“

*

Другъ голѣмъ американски вестникъ „Чикаго Дейли Трибюнъ“ писа въ уводна статия на 10 октомврий 1934 година:

„Убийството на кралъ Александъръ отъ Югославия е една сждба, отъ която самата жертва се е опасявала. То бѣ наистина основателно предвидено. Югославия бѣше една синтетична страна, създадена отъ части, при силно очевидни неравенства; и Александъръ бѣ далечъ да бжде обединителя и успокояващъ факторъ. Напротивъ, той бѣше диктаторъ отъ 1929 г., държейки властта чрезъ военни сили и единъ курсъ на тероризъмъ така дивашки, щото напоследъкъ повдигна възмутителния протестъ на британскитѣ либерали.“

*

Професорътъ по история въ университета въ Блумингтонъ, Индиана, и голѣмъ познавачъ на Балканитѣ, г. Бенисъ писа на 10 октомврий 1934 година въ американскитѣ вестници следното:

„По-скоро вжтрешното положение въ Югославия може да се смѣта като причина за неговото убийство, отколкото нѣкаква международна омраза. А вжтре въ Югославия има много нѣща, които

могатъ да докаратъ нѣкой недоволенъ югославянинъ да убие краля. На първо мѣсто още отъ войната насамъ Александъръ започна да прокарва една политика на централизация. Това породѣ недоволството на хърватитѣ.

Обаче правителството на Александъръ прокарваше сжщо така една груба политика на сърбизация спрямо македонцитѣ въ страната. Македонцитѣ сж се оплаквали постоянно отъ строгитѣ мѣрки, които се употрѣбаватъ спрямо тѣхъ и не е чудно атентаторътъ да е македонецъ, огорченъ отъ неправдитѣ наложени върху неговитѣ сънародници.“

*

Добре познатиятъ отъ Първата свѣтвна война кореспондентъ Уил. Симсъ, отъ Вашингтонъ, като се спира върху диктатурата въ Югославия, отбелязва думитѣ на д-ръ Владко Мачекъ — че страната ще загине, ако не постигне нѣкакво съгласие. И продължава така:

„Обаче не само хърватитѣ — продължава по-нататкъ кореспондента — искатъ това. Сжщото искатъ словенцитѣ, македонцитѣ, албанцитѣ, черногорцитѣ и други, които казватъ, че днесъ тѣ иматъ много по-малко свобода, отколкото презъ времето на турцитѣ или другитѣ управници.“

(Цитирано отъ „Македонска Трибуна“ отъ октомврий 1934)

*

Въ органа на македонската емиграция въ Америка презъ октомврий се даде цитатъ и отъ писаното отъ страна на г. Милтонъ Бронеръ, кореспондентъ на американски вестници въ Европа. Той казва:

„Надминаващи сърбитѣ въ културно и икономическо отношение, католицитѣ хървати и словенци, искаха своята автономия. Обаче Александъръ винаги имъ отказваше. Съ не по-малка упоритостъ и другитѣ националности въ границитѣ на Югославия искаха смекчането на сръбското робство, обаче напраздно. Тия различия въ национално отношение и исканията висѣха постоянно като заплаха надъ кралския палатъ въ Бѣлградъ, откъдето сърбитѣ властвуваха надъ хърватитѣ, далматинцитѣ, черногорцитѣ, албанцитѣ, българо-македонцитѣ и словенцитѣ.“

*

На 10 октомврий с. г. г-нъ Людвигъ Лоръ, американски журналистъ, който праща статиитѣ си въ много вестници писа:

„Въ държавата на кралъ Александъръ имаше сили, чрезъ които той държеше своята властъ: армията и бюрокрацията. Докато режима плащаше на една армия отъ чиновници и подлизурковци, а офицеритѣ налагаха бича на подчинението върху синоветѣ на селячеството, кралъ Александъръ управляваше като жестокъ терористъ, като безмилостенъ тиранинъ, единъ човѣкъ, който макаръ и младъ на години, започна безъ центъ и достигна до милиони. Наследството, което той оставя, обаче, на своя престолонаследникъ, е едно зло.“

*

Въ френския вестникъ „Пти Марсейе“ отъ 17 октомврий 1934 год. известниятъ публицистъ Людвигъ Нодо е помѣстилъ статия подъ заглавие „Две кървави рани на Югославия. Борбитѣ на хърватитѣ и македонцитѣ срещу бѣлградската диктатура“. Между другото г. Нодо казва:

„Колкото до Македония, която до преди Балканската война отъ 1912 г. бѣше още подъ турско иго, именно тамъ автора на тия редове изкара първата си военна служба презъ 1901 и 1902 г. По него време почти изключително българитѣ организираха възстанията срещу турцитѣ въ Македония, докато сръбскитѣ искания бѣха насочени главно къмъ Австрия.

Трѣбва да заявя, че до 1912 г. азъ бѣхъ свикналъ напълно искрено да смѣтамъ, че Македония е българска земя. Но вследствие редица събития, които сж много сложни, за да бждатъ споменати тукъ, Букурещкиятъ договоръ (потвърденъ и отегченъ впоследствие и отъ Версайлския такъвъ) даде Македония на сърбитѣ. Македонцитѣ, които се смѣтаха за българи, бѣха изумени отъ това, че бѣха ненадейно преименувани на сърби. Отъ тая дълбока промѣна последва цѣла серия македонски възстания, насочени противъ сърбитѣ. Българскитѣ комити въ Македония, калени въ продължение на петдесетгодишни ожесточени борби противъ турцитѣ, се противопоставяха упорито на сърбитѣ. Тамъ, сжщо както въ Хърватско, и дори повече, отколкото въ Хърватско, се извършиха репресалии — арести, езекуции, безмилостни заговори, ужасни вражди.“

*

Въ вестникъ „Индианаполисъ Старъ“ отъ 21 октомврий американскиятъ журналистъ г. А. А. Мърси, помѣства една обширна статия върху македонската борба. Поводъ за тази статия дава убийството на сръбския кралъ Александъръ. Между другото г. Мърси пише следното:

„Въпросътъ за убийството на кралъ Александъръ отъ македонецъ Владо Георгиевъ е директно и сложно заплетенъ съ борбата, която хърватитѣ и македонцитѣ водятъ за своята автономия. Изстрелитѣ, които имаха сериозни послѣствия изъ европейскитѣ канцеларии, бѣха свързани съ стрелбата на Гаврило Принципъ, членъ на сръбската националистическа организация „Черната ржка“, когато той застреля архидукъ Фердинандъ презъ 1914 година.

Мжчнотията на балканския проблемъ е борбата, която тѣзи два народа водятъ за свобода — хърватитѣ въ Югославия, и македонцитѣ, чиято територия се включва отчасти въ Югославия, а сжщо въ България и Гърция. Обаче, за да узнаемъ причината, отговорноститѣ и ефекта отъ убийството въ Марсилия, ние трѣбва да се върнемъ назадъ къмъ неспокойнитѣ Балкани и да вникнемъ въ положението на барутния сандъкъ на Европа . . .

Изглежда, обаче, че сърбитѣ на кралъ Александъръ, както и самиятъ кралъ, разбираха подъ славянска солидарность сърбизирането на хърватитѣ и словенцитѣ — единъ процесъ, който тѣ бѣха вече започнали да прилагатъ въ Македония. Тамъ тѣ затвориха всички български училища и черкви, затвориха македонскитѣ интелектуалци, нѣкои прогониха, а други убиха безъ сждъ. Хърватитѣ подъ унгарско владичество се радваха на пълна локална автономия. Тѣ се възпротивиха, обаче, на новото похитяване на тѣхнитѣ свободи.

Следъ като хърватитѣ разбраха, че легалното развитие бѣ безплодно, тѣ организираха една революционна организация, наричана „Усташи“. Подъ водителството на д-ръ Анте Павеличъ организацията склучи единъ общъ съюзъ съ ВМРО за една обща борба срещу абсолютизма на югославския кралъ. Отъ тогава дветѣ организации водятъ героична борба за своитѣ народи.

Отговорността за убийството на кралъ Александъръ не лежи върху самитѣ конспиратори. Окончателната отговорность лежи върху

държавниците въ Европа, които последователно сж отказвали да чуятъ апелитѣ на потиснатитѣ малцинства на Балканитѣ и другитѣ мѣста въ Европа.“

*

Специалниятъ кореспондентъ на „Ню-Йоркъ Таймсъ“ г. Е. Р. Геди писа, споредъ цитата отъ статията му въ „Македонска Трибуна“ отъ 6 декемврий 1934 година:

„Революционернитѣ изстрели въ Марсилия бѣха само едно ехо отъ онѣзи, които бѣха дадени въ Бѣлградската скупщина на 20 юний 1928 г. отъ сръбския депутатъ Пуниша Рачичъ, който застреля лидера на хърватитѣ, Стѣпанъ Радичъ и трима отъ неговитѣ поддръжници. Ако бѣше убиецътъ езекутиранъ споредъ законитѣ, този актъ на героизъмъ щѣше може би да бжде изолиранъ. Обаче правителството на кралъ Александъръ покровителствува убицеа, който бѣше осъденъ само на затворъ.

Агентаторътъ на кралъ Александъръ, Георгиевъ, бѣ въ действителность македонецъ. Анте Павеличъ, следъ като напусна Югославия, отиде въ София. Тогава той бѣ на ножъ съ Бѣлградъ. Той се заклѣ въ кръвно братство съ Иванъ Михайловъ, всесилниятъ лидеръ на македонскитѣ терористи, и отъ него день македонскитѣ и хърватскитѣ терористи заработиха ржка за ржка срещу югославския режимъ.

Македонската организация, известна като ВМРО, е една отъ найстаритѣ въ Европа. Образувана още презъ 1893 г., за да се бори срещу турцитѣ, тя има патриотиченъ ореолъ въ очитѣ на македонцитѣ и българитѣ.“

*

Членътъ на английската камара на общинитѣ г-нъ Райсъ Дейвисъ е държалъ сказка предъ студентитѣ отъ Манчестерския университетъ, въ която изложилъ впечатления си отъ посещението въ Югославия. Въ „Македонска Трибуна“ отъ 20 юний 1935 г. така е предаденъ разказа за сказката му:

„Границитѣ — казалъ той — сж затворени съ телени мрежи. Всѣка желѣзопжтна линия, презъ която е миналъ кралъ Александъръ, е била пазена отъ войници, поставени на 50 крачки единъ отъ другъ.

Колкото обаче Марсилската трагедия да е плачевна, тя по никой начинъ не ни изненадва. Отговорността не лежи само върху революционнитѣ организации, обаче трѣбва да бжде поета до голѣма степенъ отъ сръбското правителство и отъ тѣзи, които следъ свѣтовната война, си поставиха за цель да управляватъ, въпрѣки волята имъ, хетерогенни раси.

Сърбитѣ трѣбваше да управляватъ повече отъ 3 милиона и половина хървати, които, самитѣ тѣ признаватъ, сж много по-културни отъ тѣхъ. Сръбското правителство угаси и последната искра националенъ животъ на хърватитѣ, словенцитѣ, черногорцитѣ и македонцитѣ. При липса на свобода за говора, единствениятъ възможенъ начинъ да се отговори на тирания отъ този родъ бѣше пистолета.“

Черноземски

На друго мѣсто* съмъ казалъ вече нѣколко думи за моето запознаване — презъ 1922 г. — съ Черноземски, чието истинско име бѣше Величко Георгиевъ Керинъ. Въ българскитѣ вестници бѣха изнесени краткитѣ думи на неговъ другаръ следъ станалото въ Марсилия:

* Въ книга втора съ мои спомени.

„Владо бѣше много тихъ човѣкъ и крайно изпълнителенъ. Мразѣше другаритѣ си, които пиянствуваха. Женитѣ не обичаше. Обичаше усамотението и много четѣше. Знаеше до малки подробности историята на Василъ Левски и Христо Ботевъ. Бѣше националистъ. Въ затвора постоянно четѣше. Не взимаше участие въ гладнитѣ стачки.“

Владо е попадналъ въ български затворъ следъ Първата свѣтвна война, поради неговата политическа борба, като участникъ по това време въ Македонското освободително движение.

Родолюбието на Владо и на най-близкия му другаръ Ипократь Развигоровъ, който загина въ планината Плачковица, следъ като бѣ стрелялъ срещу генералъ Ковачевичъ въ Щипъ, не се манифестираше чрезъ никакви приказки и пози. Той бѣ наистина тихъ и мълчаливъ човѣкъ.

Родното му село не е далечъ отъ Батакъ, чиято сѣдба подбуди на времето Уилямъ Гладстонъ да дигне мощния си гласъ и която е прѣко свързана съ последвалото освобождение на България. Красотата и шепотътъ на родопскитѣ гори, всрѣдъ които бѣ израстналъ Величко Георгиевъ, очевидно сж му говорили за трагичното минало, забравено отъ мнозина вече въ свободна България, но все още настояще задъ планинскитѣ гребени, преграждащи на югъ погледа къмъ Македония. Черноземски даде единъ знаменитъ ударъ срещу злото въ тоя свѣтъ, какъвто Батакъ — половинъ столѣтие преди това — нанесе на едно друго, но въ известни отношения по-малко зло, чрезъ невинната кръвъ на нѣколко хиляди свои жители.

Че Владо е мечтаелъ така именно да се жертвува противъ робството на Македония, показватъ нѣколкото реда отъ 1924 г., които той ми бѣ написалъ върху една своя снимка отъ Македония, въ четнишката му униформа.⁵⁸

Намирайки се всрѣдъ поробения народъ, комуто сръбската власть налагаше и езика си, Владо на две мѣста въ това кратко писъмце влага ирония спрямо сръбския езикъ, а именно — въ адреса „За Господину Ив. Брѣзову“ и въ думата „бугараши“, често употребявана отъ пришълцитѣ сърби.

Въ картичката прочетохъ нѣколко доста смислени и силни стихотворни реда. Владо имаше наистина нѣщо поетическо въ себе си. Ако въ българската домашна или преводна литература нѣма такава стихотворение, трѣбва да се приеме, че авторътъ му е самиятъ Владо. Ето онова, което е добре четливо и разбираемо въ тая картичка отпреди петдесетъ години. Съ разредеаи букви сж думитѣ, които той самъ е подчерталъ въ картичката:

„Подарявамъ ликътъ си за споменъ на нашия учитель-ратникъ
— л ю б и м е ц ъ т ѣ на „хъшоветѣ“* Иванъ Михайловъ (Брѣзовъ)
-- отъ единъ отъ многото „Бугараши“

К о п н е ж а н а Р е в о л ю ц и о н е р а :

Съ едно желание душата си обжарвамъ,
Съ едно стремление по пжтя къмъ върхътъ;
Съ едно копнение — ржждивитѣ окови
Съ единъ замахъ да ги разбия
Тамъ, где духа си калихъ.

** „Хъшъ“ е станала популярна между българитѣ дума, особено следъ употребата ѝ въ една книга (пиеса) отъ българския народенъ поетъ Иванъ Вазовъ. Подъ това име трѣбва да се разбира човѣкъ, който е емигрантъ, обикновено беднякъ, горещъ родолюбецъ, готовъ на всѣкаква жертва за свободата. Но „хъшове“ могатъ да се нарекатъ и мнозина, които живѣятъ въ поробената си родина.

Че любя волността на бурята — въ гърмежа,
Както молния проблѣсва въ нощта;
Че любя азъ сломенитѣ крила въ стремежа,
Крила сломени въ к р а с о т а.

Животъ, о, дай ми ти на молния крилата,
И порива свещенъ на ястребъ устременъ,
Да срещна азъ въ набѣгъ врагътъ-тиранинъ,
Да смажа неговата мощь.

Македония

В. Димитровъ (шофѣора)

17 — I 924 г.“

Въ думитѣ му „тамъ, где духа си калихъ“ трѣбва, очевидно, да се подразбира поробена Македония.

Минаватъ години следъ това. Той продължава да е въ редоветѣ на Македонското движение. Но като се озова при хърватитѣ, той напълно е знаелъ, че врагътъ на хървати и македонски българи бѣ общъ.

Той лично познаваше жестокия сръбски режимъ въ Македония, положението на измжчения тамошенъ народъ.

Челъ бѣ и е слушалъ какво ставаше сжщо съ хърватския народъ и съ други, насила вмъкнати въ Югославия. Целѣше се и се прилагаше затриването имъ, всѣкидневно, систематически, чрезъ всички видове насилия и подлости. Отъ както се създаде тая държава и до днесъ — тамъ свободата е разпнната на кръстъ.

Тия му впечатления и убеждения сж ржководили сърдцето му, мисълта му и ржката му. Нищо друго!

И ако милиони народъ го възхвалява и благославя, не само срѣдъ българитѣ и хърватитѣ, а и въ далечно бждаще ще го слави, — то е тѣкмо защото той е единъ герой срещу тиранията, а не нѣщо друго.

Краткитѣ стихове, впрочемъ, които той е написалъ цѣли десетъ години преди да го чуемъ въ Марсилия, потвърждаватъ това, което казвамъ.

Извършеното отъ него въ Марсилия не може да се нарече убийство. Това е така ясно за всѣки, който що-годе познава режима на кралъ Александъръ и плановетѣ на Бѣлградъ. Въ сжщностъ значи, убиецътъ бѣ Александъръ и бѣлградската политика. А Владо се яви само като изпълнител на наказанието, което чрезъ хиляди клетви, потоци сълзи и кръвь бѣха произнесли срещу него цѣли народи — като македонскитѣ българи, хърватитѣ, албанцитѣ, както и други милиони недоволни граждани и селяни всрѣдъ другитѣ народности въ тая държава; между тѣхъ и доста сърби.

Въ множество илюстрации, въ Европа и Америка, проникна снимката, изобразяваща момента на нападението.

Впечатлението всрѣдъ южнитѣ славяни

На 9 октомврий 1934 год. приключи живота си кралъ Александъръ. Огромното мнозинство всрѣдъ всичкитѣ южни славянски народи сж били обхванати отъ вълнуваща радостъ.

Твърде жалки бѣха официалнитѣ съобщения отъ Бѣлградъ по онова време, че . . . всички въ Югославия плачели за краля.

Кой може въобще да помисли, че за загубата на Александъръ сж плакали хърватитѣ, македонскитѣ българи, албанцитѣ, нѣмцитѣ, унгарцитѣ, босненскитѣ мюсюлмани и прочее?

Истината е, че всички тѣ сж тържествували, а мнозина сигурно сж и плакали отъ радостъ. Обяснимо. Ще се съгласятъ и всички почтени сърби. Следъ Косовската битка, близо петстотинъ години подредъ, сръбската нация си остана сръбска не само по сърдце и съвѣсть, но и чрезъ много външни белези и проявления, на първо мѣсто езика. Султанъ Мурадъ, нито нѣкой отъ наследниците му, не посѣгна върху националнитѣ индивидуалности на никого отъ завладѣнитѣ народи.

А следъ като Сърбия заграби частъ отъ Македония, на третия день още не само всички видими знаци на мѣстната българщина силомъ бидоха премахнати, но се почна систематическо потискане и гонитба на самия български езикъ. Постави се въ ходъ подробенъ планъ за потискане и на българското тамошно сърдце и съвѣсть. Но тъкмо въ това, — което бѣ и най-важното — Сърбия не успѣ; съвѣстьта, езикътъ и сърдцето на македонскитѣ българи устояха срещу вълнитѣ на сръбския шовинизъмъ.

Въ България цѣлиятъ народъ е билъ доволенъ, че изчезна Александъръ, съ изключение на една група офицери всрѣдъ военната лига, и привърженицитѣ на онова крило отъ земеделския съюзъ, което по онова време бѣ наричано „пладняри“ по името на печатния имъ органъ „Пладне“. За тия две срѣди стана дума другаде.

Около две седмици преди да загине, кралятъ бѣше направилъ посещение на царь Борисъ въ София и смѣташе, че окончателно е впрѣгналъ българския народъ въ ярема на своята политика.

Чрезъ тази визита мнозина въ чужбина бѣха повѣрвали, че въ дветѣ страни — Югославия и България, — които фактически съставляватъ грѣбнака на Балканитѣ, се е затвърдила за дълго време една коронована диктатура.

Но и много свѣтъ въ чужбина, който е считалъ, че правата на народа стоятъ по-високо отъ едноличната воля — и особено отъ тиранията — на единъ коронованъ глава, е разбиралъ правилно и одобрявалъ станалото въ Марсилия.

Хърватската и македонската емиграции въ Америка сж били дълбоко ентусиазирани. Известието тамъ стигнало късно презъ нощта. Въ Торонто и на други мѣста мнозина нашенци се намѣрили на улицата и въ кафенетата; вълнението ги е подтиквало да излѣзнатъ отъ къщи, на улицата, и да чакатъ нови подробности по събитието.

Азъ научихъ за станалото въ турския корабъ „Анкара“, на пжтъ за черноморското пристанище Инеболу, на северния брѣгъ на Турция. Отъ Цариградъ бѣхме потеглили съ жена ми, придружени отъ турски полицаи, на 9-ти октомврий. Радиотелеграфистътъ въ кораба бѣ хваналъ известието късно следъ вечеря, когато се бѣхме прибрали вече за спане. Турската власть бѣше намѣрила за подходяще да ни изпрати въ малоазиатския градъ Кастамону, следъ като бѣхме престояли около единъ месецъ въ Цариградъ подиръ военния сърбофилски превратъ въ България.

Марсилската акция удари въ сърдцето режима на Кимонъ Георгиевъ въ България, на когото тъкмо сръбскиятъ краль бѣше най-важната политическа и морална опора.

Че тази акция доста разклати Югославия често е подчертавано всрѣдъ чуждия свѣтъ и между народитѣ, потиснати отъ Бѣлградъ. За примѣръ, дори въ 1960 г., м. януарий, хърватскиятъ вестникъ „Даница“ въ Чикаго писа:

„Съ загиването на Александъръ Карагеоргиевичъ, биде изнесенъ хърватскиятъ въпросъ, който до тогава бѣ все забашуренъ (оставенъ въ страни, подценяванъ — б. н.) предъ свѣтовното общество ...“

Въ Хърватско, въ Македония и България, въ разговори съ хора отъ различни обществени сръди, когато случайно се споменаваше това събитие, всѣки започваше да описва обстановката при която е чулъ за него. Увлечението въ тия разкази, тона, погледа на събеседника — всичко показваше, че тия хора, отъ разни съсловия и националности, сж приели наказанието на коронования тиранъ едва ли не като нѣкакво лично тѣхно дѣло, като отмъщение и отдушникъ на нѣкаква отдавна потискана мжка отъ погазена лична и национална гордостъ, засегната честъ, пренебрегнати интереси и права, понесени страдания. Така е записала на единъ листъ впечатленията си отъ разговори въ онова време и моята покойна съпруга; бележката ѝ отговаря точно на истината, каквато и азъ съмъ констатиралъ въ общение съ редица лица.

Но нека пакъ г. Мештровичъ, приятеля на кралъ Александъръ, ни каже колко е вѣрно твърдението на официалния Бѣлградъ, че народитѣ въ Югославия сж били разплакани отъ тжга при загиването на краля. Ето какво ни разказва въ споменатата негова книга за последния му разговоръ* съ краля въ Загребъ:

„Има нѣкои области, кждето почти нѣма нито една хърватска кжща, отъ която нѣкой да не е билъ затворенъ или пребитъ, — баща, чичо, братъ или синъ, и всичко това става въ Ваше име, „въ името на краля и държавата“. Съ каква сигурностъ бихте могли да дойдете между тоя свѣтъ и кой може да гарантира Вашата сигурностъ?

— Благодаря Ви — ми отговори кралтъ. Никой не ми е говорилъ така, но азъ вѣрвамъ, че е тѣй. Азъ, между насъ казано, имамъ предчувствието, че ще бжда убитъ; кога, какъ и отъ кого, това не знамъ . . . “

И отъ тия думи на кралския приятелъ, Мештровичъ, е повече отъ ясно какво насилие е упражнявано отъ кралскитѣ органи и въ хърватскитѣ краища.

Следъ известието, че кралтъ е загиналъ въ Марсилия, Мештровичъ е посетилъ загребския банъ Перовичъ. Последниятъ му отправилъ въпросъ — може ли въ Загребъ да се стигне до нѣкакви бунтове.**

„ — Азъ смѣтамъ, г-нъ Перовичъ, че нищо нѣма да се случи освенъ ако „обранашитѣ“,*** „четницитѣ“ или други не предизвикатъ

— И азъ мисля така. Но, ако би се случило нѣщо, какъ мислите — кой би могълъ да повлияе на народната маса, да я успокои?

— Като липсва Мачекъ,**** единствено Трумбичъ и Архиепископа.

— И азъ поддържамъ сжщото — потвърди Перовичъ.

Малко следъ раздѣлата си съ бана, последниятъ наново повикалъ Мештровича. При него намѣрилъ генерала, началника на гарнизона.

— Ето, господинъ генералтъ тѣкмо се завърна; и той иска да чуе Вашето мнение, има ли нѣкаква опасностъ отъ гражданството; и ако нѣщо се появи, на кого да се апелира, за да не се случи нещастие. За това Ви помолихъ да дойдете.

— Азъ, господинъ бане, Ви казахъ вече моето мнение, — че за

* Страница 267 въ книгата „Успомене на политичке люде и догодяйе“ отъ Ив. Мештровичъ.

** Страница 270—271 на сжщата книга.

*** Подъ „обранашитѣ“ Мештровичъ подразбира членовѣтъ на поддържаното отъ държавната власть шовинистическо сдружение „Народна отбрана“.

**** Владко Мачекъ бѣ тогава арестуванъ.

безредици отъ страна на гражданството нѣма никаква опасностъ, освенъ ако „четниците“, „Отбраната“, и какъ ли сж имената на всички други — не инсцениратъ и не предизвикатъ нѣщо.

— И азъ мисля, че е така. Главното е да смѣтаме, че гражданството ще се държи мирно; а за ония, които споменахте, азъ ще взема грижата — каза гарнизонниятъ началникъ.“

Това е още едно, може би излишно, потвърждение до каква степенъ самата сръбска властъ, въ лицето на най-висшитѣ й цивилни и военни представители, е смѣтала народното настроение въ Хърватско-антисръбско, готово даже да се изрази въ открити масови бунтове въ ония дни, когато кралятъ загина. Не бѣше по-друго, а бѣше много по-лошо спрямо сръбската управа и срещу самата Югославия народното настроение — както вече толкова пѣти казахъ — въ редица други области на държавата.

Г-нъ Мештровичъ разказва, че следъ убийството на Радичъ, на загребската гара го е срещналъ Хохнйецъ, членъ отъ Словенската народна партия и интименъ приятелъ на попъ Корошеецъ, водача на партията. Обяснилъ му, че Корошеецъ го е изпратилъ да му обясни, че държавата се намира въ положение, което прилича на разпадане; и че за това Корошеецъ се съгласилъ да състави правителството следъ убийството на Радича, — за да попрѣчи на разпадането.

Тукъ имаме друго меродавно признание, че и тогава е грозила опасностъ да се сруши отвѣтре Югославия. Ако наистина — споредъ бѣлградскитѣ комуникета — цѣлиятъ народъ бѣше плакалъ за краля, то би значило, че народътъ единодушно ще крепи тая държава, а не че тя ще се разпада.

Мештровичъ билъ много сърдитъ, а Хохнйецъ неприятно смутенъ питалъ какво да отговори на Корошеецъ.

— Кажете на господинъ Корошеецъ, като отговоръ на неговата покана, че ние хърватитѣ никога нѣма да забравимъ какъ той е покрилъ тѣхната кръвъ съ своето попско расо.

Г-нъ Мештровичъ по следния начинъ ни предава въ споменитѣ си единъ свой разговоръ*, който наскоро следъ убийството на Радича е водилъ въ Римъ съ тамошния югославски воененъ аташе, сърбина генералъ Мича Недичъ:

„ — Разговаряйки за нуждата отъ сближение и споразумение между балканскитѣ народи, дойдохме на първо мѣсто до българитѣ. Недичъ мислѣше, че тѣ, макаръ и ослабени, сж най-силни отъ всички други наши балкански съседи; затова трѣбва първо съ тѣхъ да се дойде до споразумение. „Да се допълни Югославия“ — казахъ — „пъкъ тогава да се свѣржемъ съ другитѣ“.

— Разбирамъ какво искате да кажете, но за дълго още нѣма да стане. Ето нито азъ, напрімѣръ като е дума за онуй, което до сега е събрано заедно, не знамъ какъ ще върви нататкъ. Виждате ли какво се случи у насъ и какъ се появяватъ разложителни тенденции? И азъ съ интелекта ми приемамъ югославянството, но не съ сърдцето. Нека бжде Югославия; споредъ мене нека има и общо държавно знаме; но на моята кжща нѣма да се вие друго знаме, освенъ сръбското. Може би синъ ми ще приеме югославянското знаме, и нека това стори, ако желае. Но що се отнася до българитѣ, ние за сега не бихме могли да приемемъ съ тѣхъ тѣсна общностъ, даже ако тѣ биха желали това.

— А защо не, господинъ генерале?

* Страница 201—202 въ сжщата книга.

— Ето защо. Докато Македония не бжде напълно посърбена, ние не можемъ и не ще искаме общность съ българитѣ. Затова ще ни сж нужни поне двадесетъ и петъ години; а следъ това на драга воля може да дойдатъ наредъ и българитѣ. Работитѣ трѣбва да бждатъ гледани реално. Централниятъ дѣлъ на народа трѣбва да бжде най-силенъ и далече най-многоброенъ, за да може всички други да ги държи заедно. Този централенъ дѣлъ е Сърбия и сръбството.

Запитахъ го на какво основание той мисли, че тази програма по отношение на Македония може да се изпълни въ 25 години. Припомнихъ му, че съмъ пропжтувалъ Македония и не съмъ забелязалъ да се е постигнало нѣщо въ тази посока; освенъ това, имамъ впечатление, че македонцитѣ сж по-твърдъ и здравъ елементъ отъ сърбиянитѣ, или отъ насъ на западъ. А македонцитѣ иматъ съзнание за тая своя сила. Това се вижда както отъ тѣхното държане, така и отъ онова, което казватъ. Тѣ сж по природа интелигентни, работливи и издържливи.

— Възможно е македонцитѣ да сж силни и способни. Но държавата ще бжде по-силна отъ тѣхъ; пѣкъ нѣщо съ сила, нѣщо съ благодать . . . Държавата може да употребѣи едното или другото, споредъ нуждата. Силата мѣси и създава нациитѣ, г-нъ Мештровичъ; така и нашата държава ще направи отъ македонцитѣ и добри граждани и добри сърби; но последното трѣбва да дойде на първо мѣсто.

Азъ не се съгласихъ съ мнението на Недичъ; и го запитахъ дали ония, които има предъ видъ, сж направили съ Господина Бога договоръ и дали Той любезно ще имъ позволи да иматъ миръ 25 години, докато изпълнятъ програмата си?

— Разбира се, че нѣма никакъвъ договоръ съ Господа — засмѣ се Недичъ; но има други договори, и предполага се, че тѣ ще продължатъ; а тази международна констелация на силитѣ ще помогне, както и волята ни да се поддържа и прокара народната мисль. Впрочемъ, намъ е потрѣбна Македония, за да излѣземъ на Солунъ.“

Когато Мештровичъ изказалъ мнение, че е по-добре да се опита другъ пжтъ за спечелване на македонското население, чрезъ зачитане на неговитѣ мѣстни особености, и на езика му, който е отдалеченъ отъ хърватския и сръбския, генералъ Недичъ отговорилъ:

„ — Това никакъ. Това би значило да се признае тѣхното различие отъ насъ; а и друго — този езикъ е по-близъкъ на българския, отколкото до нашия. Вие сте минали презъ тѣзи области, но не ги познавате като насъ. За сега сж по-важни и по-успѣшни стражарскитѣ караулници покрай българската граница, отколкото онова, което Вие предполагате.

— Виждамъ, че Вие въ това отношение имате сжщото гледище, безразлично дали сте поети или генерали. Сжщото ми каза миналата година поетътъ Ракичъ, когато минаваше презъ Загребъ, за да отиде въ Римъ като пълномощенъ министъръ.“

И горниятъ разговоръ на г-нъ Мештровичъ, воденъ сигурно не по-късно отъ единъ месецъ следъ стрелбата срещу Стьепанъ Радичъ, е красноречиво свидетелство колко и Македония е отдалечена отъ сръбството и каква безсрамна лъжа разпространяваха бѣлградскитѣ известия, че народа въ Югославия плакалъ за починалия въ Марсилия сатрапъ.

Въ послесловието на своята книга Мештровичъ пише между другото, че въ Югославия е горѣлъ огънь още отъ началото на нейното създаване и той е заплашвалъ да се обърне въ окончателенъ пожаръ . . .

„... Въ Югославия сж останали до днешната пропастъ като главни и единствени фактори онѣзи хора и онази класа, които сж причинявали раздора и докарали пропастъта. Тѣзи хора сж скривали своята алчностъ и развиената до крайностъ мегаломания подъ името на нещастния сръбски народъ.“

Следователно г-нъ Мештровичъ приключва своитѣ спомени съ заключението, че сръбскитѣ мегаломани сж виновницитѣ, които сж носили нещастие не само за другитѣ народности въ държавата, но и за самия сръбски народъ.

Г-нъ Мештровичъ ни разказва накратко и за срещата си, наскоро следъ Втората свѣтвна война, съ намиращия се въ Швейцария специаленъ пратеникъ на председателя Рузвелтъ Mr. Dulles. Между разнитѣ въпроси, които сж били отправени отъ Mr. Dulles къмъ Мештровичъ, е билъ и този: Какъ е приелъ народа въ Хърватско независимата хърватска държава и сътрудничеството съ германцитѣ и италианцитѣ. Въ дадения отъ г. Мештровичъ отговоръ недвусмислено е изтъкнато, че деветдесетъ на сто отъ хърватитѣ биха искали да иматъ своя независима държава.

На въпроса възможно ли е нѣкакво споразумение между хърватитѣ и сърбитѣ и дали може да се задържи една обща тѣхна държава, г-нъ Мештровичъ е казалъ, че следъ дългогодишнитѣ му желаниа за единство, тежко и жалко му е да отговори отрицателно; но, че не смѣта възможно нѣкакво споразумение за запазване на обща държава, като има предъ видъ всичко, което се е развивало отъ началото на съвмѣстния животъ.

При това е изказалъ мнение предъ Mr. Dulles, че Западнитѣ сили трѣбвало да дойдатъ съ войски и да инсталиратъ въ Загребъ хърватско правителство начело съ д-ръ Мачекъ, а въ Бѣлградъ сръбско правителство, па макаръ начело и съ генералъ Миланъ Недичъ. Съюзническата окупация — пояснилъ той — трѣбва да трае тѣй дълго, докато не се успокоятъ духоветѣ и не бждатъ способни трезвено да разсжждаватъ; следъ което народътъ въ Хърватско и Сърбия, — по отдѣлно всѣки отъ тѣхъ за себе си — да гласуватъ—желаятъ ли обща държава и каква.

Този разговоръ билъ доставенъ отъ Mr. Dulles въ Вашингтонъ, но по нѣкакъвъ начинъ за него узнало югославското емигрантско правителство въ Лондонъ, което решило чрезъ комюнике да обяви за предателъ Мештровича, задето предложилъ чужда окупация.*

Имаме така недвусмисленото признание и на единъ човѣкъ като г. Мештровичъ, който тѣй много бѣше работилъ още при Първата свѣтвна война за създаването на Югославия, тѣй много бѣше мечталъ за нея презъ цѣлия си животъ, — признание къмъ края на живота му, че неговитѣ мечтания не сж могли да се приложатъ на практика дори при отношенията между хървати и сърби; и че хърватската нация фактически се стреми къмъ своя независима държава. А какво да се каже за интимното чувство и отношение къмъ нѣкаква Югославия на албанци, македонскитѣ българи, босненскитѣ мюсюлмани, македонскитѣ турци, нѣмцитѣ, унгарцитѣ, румънитѣ и прочее, които никога въ миналото изобщо не сж се занимавали съ мисълъ за югославска държава, и които тѣй много патиха отъ нея?

И тоя разговоръ на прононсирания югославянинъ Мештровичъ, е характерно свидетелство за бѣлградската агресия, прикривана съ маска

* Страница 381—383 въ споменатата книга.

на югославизъмъ. Когато за равноправие заговорватъ лица като Мештровичъ, тѣ сж обявявани отъ бѣлградскитѣ правителства за предатели, дори когато такива правителства се намиратъ въ емиграция. Нѣма съмнение, че ако се намираха у дома си, и ако Мештровичъ можеше да бжде заловенъ отъ кралскитѣ стражари, заради разговора му съ Mr. Dulles щѣше да се скапе въ тъмницитѣ или да увисне на вжжето.

*

Всрѣдъ самитѣ сърби се намираха много хора, които биха гласували открито противъ династията и противъ монархическото управление изобщо. Понеже азъ пиша все пакъ спомени (макаръ въ много отношения тѣ да изглеждатъ вече и като история на нашето освободително движение за опредѣлена епоха) привеждамъ единъ автентиченъ примѣръ.

Подиръ безпричинното убиване на баща ми и по-стария ми братъ отъ сръбската власть въ моя роденъ градъ, за семейството ми е станало невъзможно да живѣе тамъ. Хората, отъ страхъ да не паднатъ въ околото на държавнитѣ органи, не сж смѣяли и да поздравляватъ домашнитѣ ми; а поминъкътъ имъ е станалъ сжщо невъзможенъ. По-малкиятъ братъ успѣлъ да намѣри работа като помощникъ въ аптеката на единъ човѣченъ сърбинъ въ Лѣсковецъ, въ моравската областъ. Тамъ се изселватъ следъ туй всички мои домашни — стара майка, сестра ми и най-малкиятъ братъ. Прекараха тамъ седемъ години единъ сиромашки и усамотенъ животъ, но главно — постоянно въ нѣкаква тревога. И тѣ, както всички нашенци, знаеха, че сръбската власть избива и тормози невинни хора.

Случило се еднѣжъ, обаче, моятъ братъ да бжде повиканъ въ околниското управление. Обзетъ отъ съмнения, трѣгналъ следъ стражаря. Едва вратата на началника се отваря, той вижда срещу себе си усмихнатъ, любезенъ самия началникъ.

— Седнете, моля, му казва. Азъ съмъ съученикъ на Вашия братъ Ванчо; преди избухването на Първата свѣтвна война бѣхме заедно въ сръбската гимназия въ Скопйе, въ седми класъ. Азъ съмъ черногорецъ; при австрийското настѣпление въ Шумадия се прехвърлихъ да уча въ Македония. Имамъ отлични спомени отъ Ванчо. Отъ снимката му по нашитѣ вестници познахъ, че той е въ ВМРО. Азъ Ви повикахъ, за да Ви кажа, че можете въ тоя градъ да бждете напълно спокойни. Имате ли нужда отъ нѣщо? Азъ отъ скоро съмъ тукъ.

— Извънредно Ви благодаря, господинъ началниче, отговорилъ Тасе. Благодаримъ и на Бога; добре сме. Азъ работя тукъ въ една аптека, чийто господаръ е отличенъ човѣкъ.

— Знамъ, знамъ, че сте тукъ. Полицията има винаги сведения, какви хора сж подъ нейно наблюдение. Не забравяйте, че съмъ на разположение да ви услужа въ всичко, което е по моитѣ сили. Исканъ само да Ви видя, да се запозная съ Васъ. И много се радвамъ, че Ви видѣхъ.

Началникътъ е билъ наистина моятъ съученикъ Гойко Ружичичъ, когото помня отъ Скопйе. Сериозенъ и любезенъ другаръ бѣше. Отъ него не чухъ нито една дума, която да ми напомня за нѣщо неприятно, „победителско“ спрямо насъ, нѣколцината македонски българи въ сжщия класъ, каквото чувствувахъ, че повѣва отъ нѣкои сръбчета.

Дошло и въ Лѣсковецъ като грѣмъ отъ ясно небе известието, че кралъ Александъръ е убитъ въ Марсилия; единъ день следъ това и съобщения, че атентаторътъ билъ членъ на ВМРО. Домашнитѣ ми, специално братъ ми Тасе, очаквали, че може и тамъ да ги сполети нѣкое зло — защото човѣкътъ, който бѣ стрелялъ срещу краля се оказа бъл-

гаринъ и азъ, тѣхниятъ братъ, съмъ въ Македонското движение. Но случило се нѣщо, отъ което моятъ братъ е билъ слисанъ, защото никога не е могълъ и на сънъ да го повѣрва преди това. Заредили се въ аптеката много десетки мжже, особено млади хора. За какво мислите? — Да го поздравляватъ, да го прегръщатъ, да му стискатъ ржката ентузиазирани, сияещи отъ радостъ.

— Дойдатъ двама-трима, ужъ купуватъ аспириинъ или нѣщо друго, поогледатъ се наоколо дали нѣма други лица, и се нахвърлятъ върху мене съ любезности, съ усмивки и нѣкакви чудни за мене адмирации, разправяше братъ ми, като го видѣхъ за малко въ Загребъ презъ войната. И говорятъ: да живѣятъ потиснатитѣ народи! Това заслужава краля! И други подобни възгласи.

— Едва тѣ си излѣзнатъ, другъ нѣкой се вмъкне въ аптеката, внимателно отиде въ по-задната стая и почне да ме цѣлува. Все сжщитѣ поздравления, ахкания и охкания отъ възхищение, като въ полупияно състояние. Тия хора като да се чувствуваха освободени отъ робство.

— Вѣрвайте ми, следъ нѣколко дни устнитѣ си чувствувахъ потекли, наболяваха ме отъ цѣлувкитѣ. А въ цѣлото време азъ не можехъ да се отърва отъ мисълта, че нѣкой отъ тия хора ще избѣрбори нѣщо, или нѣкой стражаръ ще забележи тия многобройни визити въ аптеката — и ето ме въ затвора, ако не ме сполети и нѣщо по-лошо.

По увѣрението му, половината отъ Лѣсковецъ е била въ такова настроение.

Но само въ тоя градъ ли имаше подобни сѣрби? Имаше на много мѣста въ Шумадия и Босна, и другаде, групи републиканци; имаше доста и комунисти; всрѣдъ сѣрбитѣ тѣ бѣха въ сжщностъ най-многобройни въ Югославия; имаше недоволни елементи и всрѣдъ земеделската малка сѣрбска партия; може и въ други сѣрбски партийни сѣрди. Имаше зле настроени и въ Черна-Гора.

*

Що би загубилъ краля и династията му, пѣкъ и Сѣрбия, ако биха дали пълни права на народноститѣ?

Мждростѣта на вѣковетѣ, изразявана чрезъ народни пословици или мисли на видни хора, говори тѣкмо противъ тирании каквато упражняваше кралъ Александъръ. Поучително е да си спомнимъ какво говорятъ поне следнитѣ мислители.

Гръцкиятъ мждрецъ Питтако, който е живѣлъ въ шести вѣкъ преди Христа, е писалъ: „Щастливъ е оня царъ, за когото поданицитѣ му треперятъ, но отъ когото тѣ не треперятъ“.

Прочутиятъ латински древенъ историкъ Тацитъ казва: „Силата не е никога сигурна когато е прекалена“.

Стариятъ латински поетъ Публио Сиро, отъ първия вѣкъ преди Христа, е казалъ: „Отъ мнозина трѣбва да се бои онзи, отъ когото се страхуватъ мнозина“.

Голѣмиятъ френски трагически писателъ Пиеръ Корнейлъ е писалъ: „Който може всичко, трѣбва да се бои отъ всичко“.

Италианскиятъ държавенъ мжжъ и писателъ отъ миналото столѣтие Массимо д'Адзелио е казалъ: „На едно несправедливо правителство пакости повече мжченика, отколкото бунтовника“.

А безброй сж мжченицитѣ въ царството на сѣрбския кралъ Александъръ. Ако не бѣха тѣ, сигурно нѣмаше да се появятъ бунтовницитѣ въ Югославия.

*

До каква степен Александъръ бѣ мразенъ отъ народитѣ, които бѣ обрекълъ на национално-исторически и културенъ геноцидъ, прокарванъ съ най-варварски сръдства, може да се посочи следниятъ фактъ, на който съмъ билъ личенъ свидетелъ. Единъ македонски борець, десетина години преди марсилската драма, заявяваше: „Ако нѣкой би могълъ да намѣри тоя кралъ и желае да го премахне, но му е нужно първо да се научи да стреля на човѣкъ, нека се знае, че азъ съмъ готовъ да послужа като обектъ на неговото обучение. Така ще имамъ радостта, че съмъ участвувалъ въ унищожението на единъ тиранинъ, който срами днешния вѣкъ и унищожавя народа ни.“

Човѣкътъ, който правѣше това изявление, бѣ отъ такъвъ духовенъ ковъ, че за ония, които го познаваха, не можеше нито за секунда да има съмнение дори въ една дума отъ казаното. Това бѣ Трайчо Чундевъ отъ с. Кожле, Велешко; безкрайно скроменъ човѣкъ, честенъ, прякъ. Свършилъ бѣше философия въ Софийския университетъ.

Толстоевата препорѣка, за непротивене съ зло срещу зло, какво би донесла на Македония и изброенитѣ други области? Само доброволно посърбяване, плюене върху собствената история, съвѣсть и национално име.

И кжде би спрѣла сръбската агресия, бичувана колкото сбито — въ една фраза, — толкова решително и отъ г-нъ Уинстонъ Чърчилъ?

Знаемъ, че срещу виновници, много по-малки отъ сръбскитѣ тирани, и Христосъ дига бичъ.

Не напраздно голѣми християнски народи, като американския, французкия, английския, тържествено възвестиха, че народътъ има право на възстание срещу властѣта, която гази волята му и го потиска.

Толкозъ примѣри ни дава историята за изразената чрезъ бунтъ народна воля. Има ли смисълъ да изреждамъ цѣла редица? Ще се задоволя само съ припомняне на това, което стана въ самата Америка по времето на Вашингтонъ, Джеферсонъ, и пр.; това което стана въ Англия въ времето на Кромвелъ; това, което избухна въ Франция презъ 1789 г. и е тъй познато въ всемирната история само съ тритѣ думи „Велика френска революция“. Нѣматъ брой възстанията на малки или по-голѣми народи за освобождение изподъ чужди или домашни тиранически режими.

Ако огромното мнозинство отъ народа въ Югославия би имало възможность свободно да избере сждъ, за да се произнесе той за злодеянията надъ тия народи между дветѣ свѣтовни войни, редица бѣлградски управници биха били отправени на гилотината; прѣвъ между тѣхъ би билъ кралътъ. А ако тия народи имаха оржие въ рѣка, подигнали биха се на революция. Впрочемъ, свѣтътъ виде въ 1941 година месецъ априлъ, какъ всички хървати, албанци, македонски българи, босненско-херцеговски мюсюлмани, маджари, нѣмци въ Югославия, а не малкъ брой и черногорци, не само отказаха да защищаватъ като войници тая държава, но се нахвърлиха срещу нея, за да я видятъ частъ по-скоро унищожена.

Но когато сж съ голи рѣце, и при рискъ да бждатъ унищожени, — какъ биха могли другояче да реагиратъ потиснатитѣ въ Югославия народи, освенъ чрезъ наказване поне на най-проявенитѣ и отговорни насилници?

Въ защита на народитѣ винаги се явяватъ доброволно тѣхни самоотвержени синове. Такива примѣри ни посочва и самата Библия.

Защитната речъ на Черноземски — ако имаше възможность да я произнесе, сигурно би била твърде проста и убедителна, както сж прости и велики основнитѣ права на човѣка и на народитѣ.

Срещу кралъ Александъръ, въ своето сърдце, много пжти е стрел-
яла съ своитѣ най-дълбоки чувства, съ своя свещенъ гнѣвъ, не една
майка, а стотици хиляди майки въ Югославия. Думитѣ на г-жа Радичъ*
— „Да бжде благословена ржката на Черноземски“ — сж думи на мили-
они съпруги, майки и сестри.

Оставямъ накрай мрежата отъ дипломатически и политически
сплетни и интереси, които въ всѣко време сжществуватъ между голѣ-
митѣ и малки държави.

Държавитѣ, за които вестниците на времето често писаха, че били
отговорни въ връзка съ станалото въ Марсилия, сж бивали нѣкога
противъ Югославия, нѣкога съ нея, сетне пакъ противъ нея и т. н. Само
поробенитѣ си останаха неизмѣнно противъ Югославия. А Черноземски
бѣ само съ поробенитѣ и съ никого друго.

Ако той бѣше, напимѣръ, полякъ, — имайки наумъ раздѣлената
между съседитѣ й Полша преди двесте години, — той би билъ въ бит-
китѣ съ Косцюшко, дори въ Америка; а билъ би — да можеше — и
съ Понятовски при Наполеоновитѣ войни; и съ Пилсудски въ Първата
свѣтовна война; и на Казино съ Андресъ — носейки въ себе мечтата си
за свободната родина, въ момента потисната и страдаща.

Читателтъ ще намѣри приложение⁵⁹ отъ отзиви въ печата относно
македонския въпросъ, положението на хърватитѣ и другитѣ потиснати
отъ Югославия народи, появили се въ връзка съ станалото въ Марсилия.

Шумтъ и тревогитѣ срѣдъ дипломацията около разглежданото
събитие набързо улегнаха. Оставаше факта, че съ смъртъта на кралъ
Александъръ така наречената Югославия, по-точно сръбската Юго-
славия, претърпѣ тежъкъ ударъ, който значително я раздруса. Ако не
бѣха се появили и тогава политически инжекции отъ чужбина, трудно
е да се вѣрва, че би се задържала на краката си. И то поради простата
причина, че мнозинството отъ нейнитѣ жители и тогава не желаеха
сжществуването й.

*

За сръбскитѣ националисти не би трѣбвало да бжде голѣма изне-
нада случилото се въ Марсилия на 9 октомврий 1934 г., тъй като тѣ у
дома си сж наказвали съ смъртъ нѣколко свои крале въ най-нови вре-
мена.

Два факта и две имена ще останатъ въ паметъта на широката маса,
особено всрѣдъ южнитѣ славянски народи, въ връзка съ марсилското
събитие, а именно — че е билъ убитъ единъ тиранинъ съ корона на
главата, и че го е наказалъ Черноземски.

Може би и днесъ има хора, които ще разправятъ за разни поли-
тически комбинации, смѣтки, вѣроятности, които били приплитани въ
акцията на Черноземски. Всичко това за него не е имало значение.

Нѣма да се спираме повече върху личността му. Ще споменемъ
бѣгло, че презъ 1969 година италианската телевизия е предавала въ
течение на близо половинъ часъ сцени отъ станалото въ Марсилия, при-
дружени съ доста обяснения за живота на Черноземски и другаритѣ му
хървати въ едно малко италианско село. Предавани сж били изявленията
на жени и мъже отъ селото; на хората, въ чиито домове сж квартирува-
ли; на тѣхни познати въ това полупланинско мѣсто. Нито единъ измежду
тия интервюирани хора не е казалъ една лоша дума за своитѣ познати

* Тия думи ми събщи нейниятъ синъ Владко, при среща въ Загребъ. Става дума
за съпругата на хърватския народенъ водачъ Стъепанъ Радичъ.

отъ онова време, настанили се въ селото като бѣжанци. Всички сж ги хвалили за тѣхното почтено, кавалерско държание. Особено възторжено сж се изказвали мъже и жени за Черноземски, когото сж наричали „булгаро“, „мълчаливецъ“, „проповѣдникъ на моралъ и на въздържане“, „прекрасенъ човѣкъ“ и прочее.

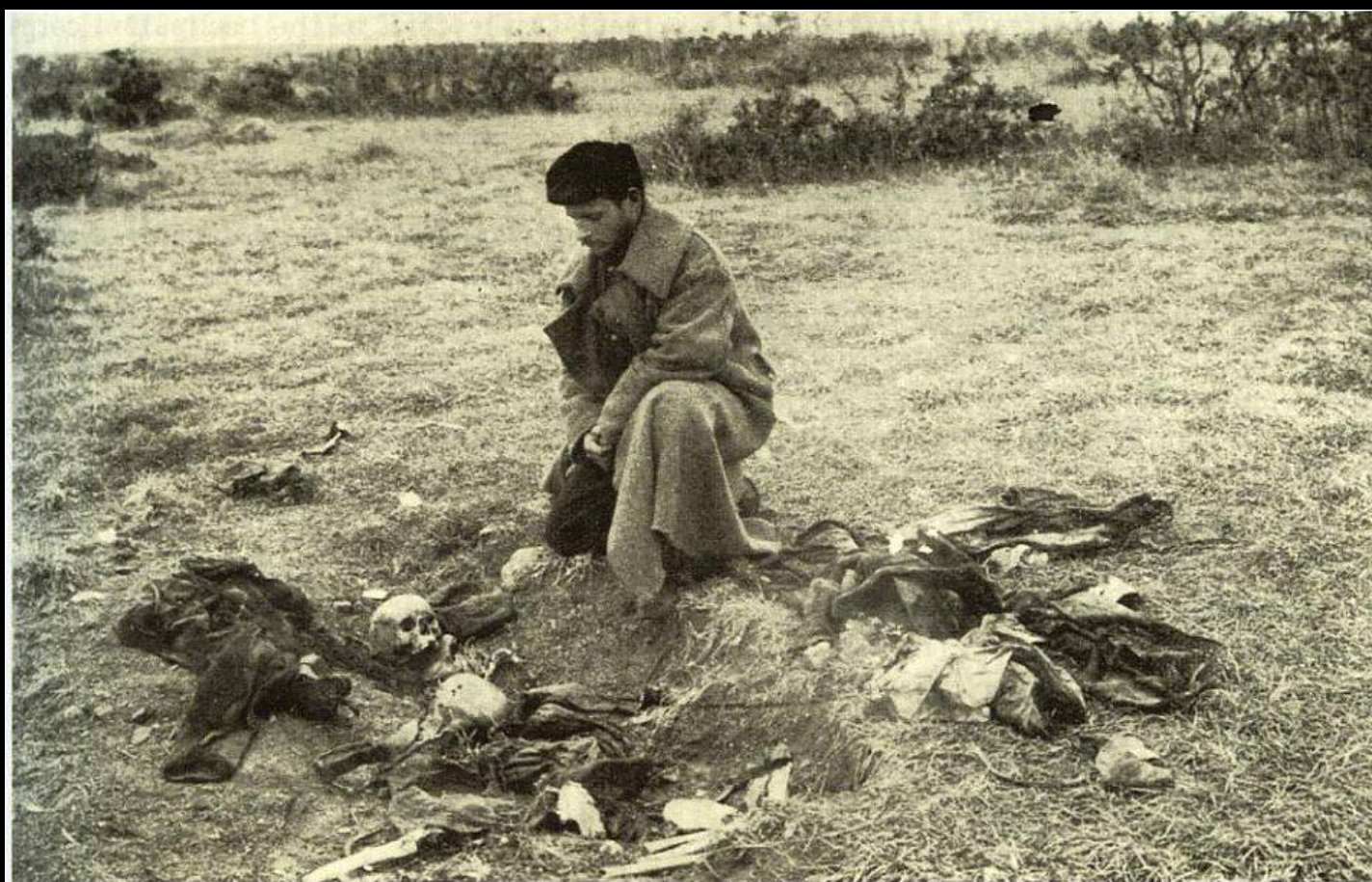
Славата на Черноземски ще пребжде, както и стремежътъ у човѣка къмъ свобода никога нѣма да изчезне.

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македонија
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres